

26 వ పేజీలో చివర పద్యం పాఠాంతరం

చ. కమనుడు రాక తక్కి, బెఱకాంతకు జిక్కినొయంచు, బిట్టులోఁ
గుములుచు, బృచ్చసేయ కళికూటమి సిగ్గున; భీతిచేత మా
ర్గముదెసఁజూడ, కూర్చకయ శ్ గాఢముగాఁ; దనగండపాళి న
బ్రముగ వహించిమించె; దరశవక్తసుకందక పాండురచ్ఛవిన్.

ఓం.

శ్రీ మాతే నమః.

ర స మ ం జ రి

అమరవాది నీలకంఠ సోమయాజిచే

ర చి యి ం ప ం బ డి న డి

మొదటికూర్పు 500 పాఠములు

బెజవాడ: ఆంధ్రగ్రంథాలయ ముద్రాక్షరశాలయందు
అ. శంకటరత్నం, M. Sc. గారచే ముద్రింపబడియె, 1945.

మ న వి

ఈ రసమంజరి గ్రంథమును నేననువదించి దీనిని బ్రహ్మశ్రీ వేలూరి శివరామశాస్త్రి శతావధానిగారికి వినిపించు తలఁపున తాము సన్నిధి కరిగి వారికి నామూలాగ్రముగ వినిపించితిని. అప్పుడు శ్రీశాస్త్రి గారి గ్రంథము నిదివరలోఁ బూర్వ లనునదించిరనియు నయ్యవి తాము స్వయముగఁ దిలకించితి మనియు నెఱపిచ్చిరి. అంత నేనీ గ్రంథము నచ్చువేయించు ప్రయత్నమును విరమింతుననఁగ వారు “విరమింప వలదుగాని దీనిని మరల రెండు మూఁడా వృత్తులు శ్రద్ధగాఁ బరిశీలించి చూచుకొని ముద్రింపుమని” నెఱపిచ్చిరి. అదిగాక మద్దురువరేణ్యులగు బ్రహ్మశ్రీ శతావధాని చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రి గారును బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమాన్ విద్వాక్ కొరుకొండభట్టర్ వెంకట కృష్ణమాచార్యులుగారును, బ్రహ్మశ్రీ మక్కువాటి వేంకటరత్నకవిగారు మున్నగు మఱికొందఱు మిత్రులును, ముద్రణమునకుఁ బోత్సహించిరి. అందుచే దీనిని ముద్రించితిని. ఇందుఁ గల గుణారి గుణములను బండిత వర్యులు విమర్శించి నా కెఱింగించినఁ బునర్ముద్రణమున సవరించు కొందును. నా గ్రంథమును శ్రద్ధతో విని విమర్శించిన మద్దురు వరేణ్యులగు బ్రహ్మశ్రీ శతావధాని వెంకటశాస్త్రి గారికిని బ్రహ్మశ్రీ వేమూరి సీతారాశాస్త్రి గారికిని సమస్కార సహస్రము లర్పించు చున్నాను. ఈ గ్రంథమును జక్కగఁ బరిశీలించి శ్రద్ధతోఁ బీఠికవ్రాసి యొసంగిన వైయాకరణ భూషణేత్యాది బిరుదాంకితులగు తాడేపల్లి సాంబమూర్తిశాస్త్రిగారికి వందన సహస్రము లర్పించుచున్నాను; నాశక్తికి వంచన లేనటుల న, స, వ, పలనుశ్రద్ధతో దిద్దితిని గాని యింకను నాభేదమంత విస్పష్టమగాఁ గనుపించుటలేదు, అదిగాక రేఫ శకట రేఫల ప్రమాదముండిన సందవచ్చును గావున సందర్భానుసారముగఁ జదువరులు సవరించు కొందురుగాక యని ప్రార్థించుచున్నాఁడ.

ఇట్లు,

వి నీ త వ శం వ దుఁ డు.

గ్రంథ కర్త.

కృతిప్రశంస

ఉ. విశ్వహితుండు దీక్షితుండు శ విజ్ఞుడు త్వత్పదభక్తుడౌచు వి
శ్వేశ్వరు తీర్థమాది సకల తేజ్యసుతీర్థములందుఁ గుంకె లో
కేశ్వరి! యయ్య దేవరకులీనుఁడు నాకును శిష్యుడైన రా
జేశ్వరరాయఁ డీకృతిని శ సీమనవే నిరపేక్షవానికిన్.

ఉ. దాననఁజేసి యీకృతిని శ దావకయాజ్ఞ శిరానఁ దాల్చి నే
నాని కొసంగినాఁడ నిరవద్యుని కీర్తిని సంతరించి శ
ర్వాణి! కృతిఁ, గృహీశ్వరుని, శ భక్తుని నన్నును, బ్రోవుమమ్మ! నీ
మానితపాద పద్మములై శ మాకు శరణ్యములై యొసంగుతన్.

ఇట్లు,

గ్రంథకర్త.

కృతిపతివంశావళి

- గీ. యవన భూజాను లేలుచున్నట్టి దేశ
మందెనఁగు నోరుగల్ మండ శ్రీ లాంతరమున
మధిర నామకమగు నుపశమఁడలమున
వఱలెడినిఁ గొర్ల గూడెమన్ శ్రీ పుర మొకండు.
- గీ. ఆపురిం బెంపెనంగుడు శ్రీ రసఘమంత్ర
వంశ్యులును శ్రీ బావనులు భరతద్వాజగోతు
లందు నన్నింటిఁ బురుషు లేకతులకీర్తి
నయ్యదేవర మహితాన్వయం బెల్లరు.
- గీ. ఆమహావంశ మాక్తికశ్రమై రహించె
వంశకరుఁడు పూజ్యుఁడు భగవత్ప్రపత్తి
మండితుండగు రామయామాత్యవరుఁడు
నాదుకృతిపతి ముత్తాత శ్రీ నయవిదుండు.
- ఉ. రామయమంత్ర వర్మఁడుఁ గర్రమ్మయశమ్ము గడించి మించుచున్.
ధీమహితాత్మ కోటమ నుత్తర చరిత్రను బెండ్లి యాడె శ్రీ
రాములు వారికింబొడమి శ్రీ రాజులె బుణ్యఫలంబు గాఁగ ను
ద్దామ పరాకమీభూషుఁడయి శ్రీ ధన్యజనాభినుతి ప్రశస్తుఁడై.
- గీ. రామయాఖ్యుని సుతుఁడు శ్రీరామ మంత్ర
జనకునిన్ మించె స్వీయ స్రచ్చరితచేత
నగును దనయులు కతిపయు లధిగమింతు
జగమునం దండులను గుంభశజన్మనల్లు.
- గీ. మునుపు దశరథ వంశవర్ధనుఁడు రాముఁ
డర్చిలిని నీతను వివాహశ్రమైన భంగి
ఘనుఁడు శ్రీరాములును నీత శ్రీ కరముఁబట్టె
జగతి జనులెల్ల రిది సమంజసమనంగ.
- క. ఆపుణ్యదంపతులకున్
శ్రీపతి కృపఁబుట్టెరామ శ్రీ కృష్ణామాత్యుం
డాపన్న రక్షకుఁడు ని
ష్కాపట్యచరిత్రుఁడగుచు శ్రీ జగములు మెచ్చన్.

- గీ. ఆమహామాత్యు ననుఁగుటిల్లా లనంత
మాభిధకుఁ బుణ్యశీల నిత్యాన్నదాన
ధీరసంత్రాణ దైవభక్తిప్రసక్తి
గలుగ రానాటిసతుల నిరక్కముగఁ బురుడు.
- ఉ. విశ్వజనీనులైన సువిరవేకులు వారల కుద్భవించి రా
యీశ్వరు సత్కృపాగరిమ శ నెంతయు రక్తిపత్య మాచురా
జేశ్వరరావు నద్గుణ విశిష్ట సుశీల కుమార్తె రాధయున్
శాశ్వతకీర్తి నందద లె శ సంగుత వీరల కద్వితీయమై.
- గీ. జగతి నస్వర్గ నామయై శ పొగడు గొనిన
సత్యవతి విరూపీమణి శ జాయ యయ్యె
నర్మిలిని మనరాజేశ్వరరాహ్వానునకుఁ
గలిగె వీరికి జుద్రేశేఖరుడు సుతుడు.
- క. ఆచంద్రేశేఖరార్యుడ
నూచానకుల ప్రసూతనను గ్రహించెన్
శ్రీ చరణ సేవనారత
యాచంద్రేశాకలాస్య శ ననసూయాంబన్.
- గీ. శ్రీమదనసూయకును జంద్ర శ శేఖరునకు
సుతుడు శ్రీరామకృష్ణుండు శ సుత లిరువురు
నిస్సమానులు శ్రీభవానియును సత్య
వతులు పొడమిరి నోముల శ ఫలము లనఁగ.

ఆ శీ స్తు

- గీ. ప్రతిఫలాపేక్షలేక సత్కృతి నొసంగు
మాన్యఁడెవఁడైనఁ గల్గునే శ మహితలమున
ధన్యుడవుగావున నయాచితముగ లబ్ధ
మయ్యెఁ గృతిభర్తృపదము నీరకయ్యదేవ
రాన్వవాయ రాజేశ్వరాహ్వాన మనీషి.
- గీ. భోగభాగ్యయు రారోగ్య శ పుత్రిపౌత్రి
గౌరవోదాత్త కీర్తులం శ గరము మెఱసి
వర్ధిలెడుఁగాక వీరల శ వంశమెల్ల
భంగి సంతత మాచంద్ర శ భాస్కరముగ.

వీ రి క

రసమంజరి సంస్కృతమందు రయించిన కవచేశ్వరుడు భానుడు. ఈతనికి భాన దత్తుడు భానుమిత్రుడు అని కూడ వ్యవహారము కలదు. తండ్రి గణేశ్వరుడు. దేశము విదేశము. కవిత్యము కలకృతముగాక. ఇందుదాహరింపఁబడు పద్యములు స్వకృతములు అను నంశముల నీతుది శ్లోకము చెలుపుచున్నది.

“తాతొయ్య స్వగణేశ్వరః కవికులాలంకార మాదామణి
రైతొయ్యస్యవిదర్భభూః.....పద్యేన స్వకృతేన
తేనకవినా శ్రీభానునా యోజితా.

ఈ శ్లోకముచే నమరసుధాకారుడు భానుడు భట్టజీవితీ పుత్తుడగుటచే గణేశ్వరపుత్తుడగు భానుకవికి నాతనికి భేదమున క్తమయినను గానామ్యమగుచున్నది.

“కర్ణ కల్పితరసాలమంజరీ; పింజరీకృత కపోలమండలః”

అని గీత గోవిందమునందును నిందుకు నొకటే విధమునఁ గనుపట్టెడిని, ఇందునుగూర్చి చర్చించుట అవశ్యకమేయైనను విస్తరభీతిచే స్పృశించి విడిచితి. అలంకార శాస్త్రమున నిది యొకగ్రంథము, రసాది నిరూపణము కూడ నున్నను ముఖ్యముగా నాయుకా నాయకులఁ గూర్చి బహువిశేషము లీగ్రంథమునఁ బ్రతిపాదితములై యున్నవి. విద్యానాథుడు గూడ

“సంతోషేణ నాయుకా త్రివిధా ముగ్ధా మధ్యా పౌఢాచేతి

అని నాయుకా నాయకుల నెక్కుడుగా నిరూపింపలేదు.

అనుకారకత్వాదలంకార స్పష్టమ మంగ మితి యాయావరీయః సకలవిద్యా సానై కాయతనం కావ్యం పంచదశం విద్యాసానమితి యాయావరీయః

ఇత్యాది గ్రంథమున నష్టదశ విద్యలతో మఱికొన్నింటిని జేర్చునెడ రాజశేఖరుఁ డలంకారమునుగూడఁ జేర్చినాడు. జగన్నాథపండిత రాయలుగూడ నుత్త్రేయ పుకరణమున

“స్వాతంత్ర్యేణాలంకారతంత్ర్య”

అనిఅలంకారమునకు స్వతంత్రశాస్త్రత్వమును బ్రతిపాదించినాడు. ఋక్కుంద వ్యాకరణమున.

“ఇదమక్షరచ్ఛందః వర్ణశస్త్రమునుక్రాంతం బ్రహ్మ బృహస్పతయే పోవాచ బృహస్పతిరింద్రా రేంద్రోభరద్వాజాయ భరద్వాజఋషిభ్యః ఋషయో బ్రాహ్మణేభ్యః తంభిర్విమమక్షరః సమామ్నాయ ఒత్థాచక్షతే నభుక్త్వా ననక్తం ప్రబూయాద్భిష్కారాశిః”

అనివ్యాకరణ సంప్రదాయ పరంపరప్రతిపాదింపఁబడినట్లు కావ్యమీ మాంస యందలంకార శాస్త్రసంప్రదాయ పరంపరగూడ

“అథాతః కావ్యం మీమాంసయిష్యే.”

అని మొదలుపెట్టి శాస్త్ర ఘక్కికతో నిరూపింపఁ బడియున్నది. ఈ యలంకారశాస్త్రమునకు మూలమును విస్తరభీతిచే నిటప్రస్తావించుటలేదు. దీనికిఁ బూర్వంభము నాట్యశాస్త్రముతోడనని ప్రథమాధ్యాయమున భరతోక్తివలనఁ చెలియ నగుచున్నది. ఈవిషయము స్థలాంతరమున నుపపత్తులతో విచారింపఁదగును. ఈపాత్ర

మున విపులముగాఁ గొన్నివందలసంఖ్యతో నాయక విభజించి నిరూపింపఁజేసెడిది. ఈ సంస్కృత పద్యములు హృదయములై “సద్యః పరనిర్వృత్తి” గలిగించుననునది అనుభవ దూరముగాని స్వభావోక్తిదూరముగాని కాదు, అందువలన బాలరుక్మితే మిగ్గఁ ధము సులభసాధ్యమగునటుల ననువదించి తెలుగువారలకందఁజేసినవారలు శ్రీ ఆమర వాది నీలకంఠసోమయాజులుగారు. వీరితండ్రి కీ|| కీ|| ఆమరవాది శెంకటప్పయజ్ఞులు. మారక శాస్త్రీగారు, మారక గృహనిర్ణయమున మిగుల దక్షులగుటచే వీరి కావీరు డము వచ్చినట్లు బృహ్మశ్రీ చెళ్ళపిళ్ల శెంకటశాస్త్రుగారి జాతకశుభ్ర అశోగ్యకామే శ్వరి లోనగు గ్రంథముల వలనఁ జేరినది. ఓరికల్లెనఁ సాంబా సోమశీధిని. వీరుత్రైలింగ బౌద్ధాంబులు విద్వాంసులు యజ్ఞులు సిద్ధాంతులు. “పులికడుపున దోమపుట్ట”దను లోకోక్తిని సార్థకపఱచినవారు. వీరికిఁగలుగుసామర్థ్య మితరగ్రంథవీతి వలన సువ్యక్త మగుచుండుటచే నద్దానినీట మరల వ్రాయుట పిష్టశేషణము చర్చిత చరణము నగు నను భీతి నావిషయమున శబ్దసంక్షే మొనర్చుచున్నాను. వేయునేల? అంగముననేమి జ్యోతిషముననేమి యుభయభాషా కవితత్వముననేమి కర్మవృత్త్యముననేమి అతిథిపూజాది ధర్మములనేమి చెప్పికొనఁ దగుగొప్ప వ్యక్తులీసోమయాజులుగారు. ఈసమంజసిని నను వదించినవారిలో అనిత్రాడిసురతాని కోదండపతి యొకఁడు. ఇతనిగ్రంథమే అచ్చుపడి యాంధ్రలోచన గోచరమైనది, అదియుఁబ్రకృతము దొరకుటలేదు. మూలము ననుసరిం చినయల్పస్వాతంత్ర్యము సోమయాజులుగారిది. ఎక్కుఁడు స్వాతంత్ర్యము కోదండపతిది.

ఇక నొక యనువాదము వ్రాత పుత్తిలో నచ్చుతెనుఁగునఁ జూచినట్లు జ్ఞాపకము. మఱియు ననేకానువాదములు మదరాసు ఓరియంటల్ లైబ్రరీయందుఁ దాళ పత్రములలో నున్నట్లు మా శివరామశాస్త్రీగారు మున్నగువారివలన నిటీవల చెలియ నగుచున్నది. పుకృతము ఆమరవాది సోమయాజులుగారను వదించిరి. శ్రీ హర్షఁడెన్నీ పర్యాయములు వ్రాసినట్లు విందుము. ఆదేమోకాని సోమయాజులుగారు ఆయిదు పర్యాయములు వ్రాసిరి, అది గొప్పగా మెచ్చుకోఁ దగినది. నేనుగూడ ననువదించితిని. మా యిరువుర యనువాదములు నీషణ్ణైషమ్యమున సమకాలికములే, ఇన్ని యను వాదములున్నట్టిటీవలఁ చెలియఁగా మా నవీనానువాదము లెందుకా? యని నాకు నేను బ్రశ్నించుకొని రామకథ నెందఁతెన్ని విధముల వ్రాయలేదు. కాళిదాస శాకుంతల మెందఁతెన్ని విధముల ననువదింపలేదని నామనమునకు నేనే సమాధానముఁ జెప్పకొంటిని. వీరి యనుకరణమునకు నాయను కరణమున కున్న మార్చేమనఁగా? వీరు శ్లోక విషయమును దీసికొని స్వతంత్రరచనవలె హృదయముగా ననువదించిరి. నేను వీరిగు సంతలో నా విషయము: పదములు, వచనములు నైత మద నెటింగి యనువదించితిని. ఉదాహరణము.

శ్లో|| వాసస్తదేవ వపుసో వలయం తదేవ

హస్తస్యపైవ జఘనస్య చ రత్న కాంచీ

కట్టు బుట్టంబుఁ జేతికంకణము రత్న

కాంచి యుం దొంటినే, (సోమయాజులుగారి అనువాదము)

ఒడలి వలవయదే చేతికడియ మదియె

మొలను రవ్వల మొలతాడు మునుపటిదియె. (నాయనుకరణము)

ఇటు “తదేవ” అనుదాని ననేకపర్యాయము లనుపదించిన నాకు వారికి మార్పు చూడనగును, ఇట్లుగుటవలన సోమయాజులుగారి రచనలో స్వాతంత్ర్యముచే గొంత శయ్య కవకాశముగలుగును. ఇదివినయోక్తియన నేనద్దానికిబాధ్యుడనుగాను. ఇంకొక యుదాహరణము.

నఖత్తతమురస్థలేఽధగతలే రదస్య సృణం
చ్యుతా వకుళమాలికా విగళితాచ ముక్తావళిః
రతాస్తసమయే మయా సకల మేత దాలోకితం
స్మృతిః క్వచ రతిః క్వచక్వచ తవాఽలి? శిక్షావిధిః
ఉరమున గోటినొక్కు నధరోష్ఠమునందునఁ బంటిగంటులున్
దొరిగిన కేసర స్రజము ద్రుంగి కలంగిన ముత్యపుణ్ సరల్
సురతమునంతమందుఁ గనఁజొప్పడె గా కనుభూతివేళ నే
నెఱుంగదనుస్మృతిన్ రతినినేని చెలీ! భవదుక్తి నేనియున్.

(సోమయాజులుగారిది)

ఉరమున గోటిరక్కు, నధరోష్ఠమునందునఁ బంటిరక్కు, న
త్తటిజ్యోతమైన యాపొగడదండయు నూడినయట్టి ముత్యముల్,
అరసితి నే రతాంతసమయమ్మున నియ్యవియంతయున్ జెలీ!
స్మరణమదేడ యేడరతిమాట యచెక్కడ నీదు శిక్షయున్ (నాది)

ఇటుమీరొకఁడు గ్రహింపవలయును. కవులనుకొనకుండఁగనే యొకరి పదము లొకరి పద్యములఁబడవచ్చును. ఆ తైలి మాత్రమే గ్రహింపఁదగును. అదిగాక ఇది అనుకరణమగుటచే నాశ్లోకమునందలి, ఉరస్థుల’ అధరతల స్మృతి రతి మున్నగు పదముల గ్రహించి సంతమాత్రమున నొకరిదొకరు సంగ్రహించినట్లుగాదు. అన్యత్ర లోకము నందుఁ గూడఁ చెలియకుండఁగ నొకకవిపద్య మొకరికిఁ బడుట చాల మంది కవుల కనుభవదూఁము కానిది. నా కుమారాధ్యదయమున నొక పద్యము నీ మధ్య చూచు చుండఁగా నక స్మాత్తుగా తిరుపతి వెంకటేశ్వరకవుల మృచ్ఛకటికములో నల్పవృత్త్యా సమునఁ జాలవఱకున్నది, తీసివేయుటకుఁ బ్రాణమొప్పుదు. ఏమిచేయుదును. ఇతను బ్రకృతమున నిట్టి మహాగ్రంథమును మూలదాగియున్న రత్నమును నిట్టి క్లిష్టపరిస్థితు లలో వారియుట గాక ఆచ్చువేయించి యాంధ్రుల కందఁజేసినందుకును,

“ఆ పరితోపాద్విదుపామని”

వావద్దకుఁ బ్రేమచే సంస్కరింపఁ జేయవచ్చినందుకును ఆందును నాబోటి వారిని,
“మౌదః కవి యశఃపార్థి”

అను శ్లోకమున కుదాహరణమైనవానిని బీతిక వ్రాయఁ జేరేచి నందుకును రసవత్ప్రబంధరచయితలగురసమంజ ర్యనువాదకులగు సోమయాజులుగారికి నే నెంత యును గృతజ్ఞుడనని విన్నవించుచున్నాడను.

‘జయంతితే సుకృతినో రససిద్ధాః కవీశ్వరాః’

తాడేవల్లి సాంబమూర్తి శాస్త్రి,

సర్వతన్త్ర సృతన్త్ర కళాశాల ప్రధానాచార్యులు (బెజవాడ)

తొలి పలుకు

దీనిని సంస్కృతమున రచించిన మహాకవి భానుమిత్రుడు. ఈతని కవిత్వము చాలరసవంతమై తటమ కైశికీవృత్తి కుదాహరణముగ నుండును. కేవల శృంగార రసోదాహరణముగ నుద్దేశింపఁబడిన యీ రచనయందు, అరభట్యాది వృత్తులకు నవకాశమే యుండవని రసజ్ఞులకు వివరింపఁబడినలేదు.

“కల్పారైః పరికల్పితేవ లలితా మాలా కవే ర్భారతీ”

అన్నాడు కాళిదాసు. ఈ రచనయంతయు నీ కాళిదాసోక్తికి నుదాహరణముగా నే యుండును. యతి పాస్రీసల బెడఁదలేని సంస్కృతమునందు రచన సాగినట్లు తెలుగు లో నెంతటి మహాకవికిని సాగదు. అందుచే మూలములోనున్నంత మృదుత్వము తెలి గించుటలోఁ గొండొకచో రావచ్చును. కాని కొండొకచో రాకపోయినను నయ్యది యాక్షేపణీయముకాదు. కేవల స్వతంత్రరచనయే యయినయెడల తెలుగు రచన సంస్కృతముకన్న నున్నగా నుండుననుట నిర్వివాదాశయము.

చ. వలఁబడియున్న జక్కవకావక్ బురణించుచు నన్నపైఁటలో
పల బిగి గుబ్బిదోయి కనుబండువు నేయఁగ మోడ్పఁజేతు లౌ
దలను ఘటించి మొక్కిడి పదంపడి మెల్లనడాయబోయి తొ
య్యలి విరిబంతిదోయట నుపాయన మాయన కిచ్చి యిట్లనుకొ.
ఈపద్యములో “ఘటించి, ఉపాయనము” (సుదక్షిణాపరిణీయము)

అను రెండుపదములు మాత్రమే తత్సమములు. తక్కినవెల్ల “నచ్చ తెలుఁగే” అరెండుపద ములలో నుపాయనము అనునది నచ్చతెలుగు పదమువలె నేయుండును. ప్రయత్నపూర్వకముగ నచ్చతెలుగులో రచనసాగించువారికి నిట్టి పాకము సంఘటింపదు. కాని యాదృచ్ఛికముగ రచించుచువారలకు నక్కడక్కడ నిట్టిభోరణి నడచుచుండును, అది స్వతంత్ర రచన కాకపోవుటచేసి యిట్టిపద్యముల నుదాహరించి విమర్శింపవలసి యుం డదు. ఇప్పటి యచ్చుప్రతులలోఁ గనుపడని స్వతంత్రపద్యములు కొన్ని నా విద్యాక్షి దళలో నటవదింపవత్సరములనాడు రసమంగరి టీకలోఁబూచిన జ్ఞప్తికలదు. అది దొకటి యుదాహరించు చున్నాఁడను.

ఉ. అక్కరి! నీదువల్లభుఁడ హంకృతి చేసిన చేష్ట వింటివా?
యెక్కడ యెక్కడే; మఱియు * నెవ్వరి నెవ్వరి; నన్నెనన్నె; నీ
వక్కడి కేల పోయితివి * అఁపినబోతిని గూడుమంటివా;
మొక్కిరియి వేడుకొంటి నను * ముట్టుకు మంటి నిఁకేమి నేయుదుకొ.

ఈ పద్యము రచించిన కవియెవడో తెలిసి కొనుట కవకాశములేదు కాని చాలమృదువుగా రచింపఁబడిన వాడని మాత్రము పద్యమే చెప్పుచున్నది. కొందఱు బండ్లకొలది రచన సాగించియు.

“లోకుల...రసనలె, యాకులుగాను: డునట్టి యవివో కవిత్వో”

అనుమానము లక్ష్యముగా నుండఁదగిన పద్యమున కొక దానిని నోచుకొనరు. కొందఱోరచియించినవి యొకటిరెండు పద్యములే యైనను నయ్యవి యెల్లరకుఁ గఁత పాఠముగ నుండు నట్లు రచియింతురు.

ఉ. ఏవనితలే మముందలఁప * నేమిపనో? తమరాడువారు గా

కో? వలపింపఁగా నెఱుంగ * కో? తమ కాఁగిటిలోన నుండఁగా

రా వది యేమిరా విజయ*రాఘవ యంచలు దూరిబల్లిమై

దీవరకత్తనైచెనగి * తీసుకవచ్చితి. నోతలోదరి!

ఈ పద్యము సుమారు నూఁకొండ్లము మున్ను విజయనగర సంస్థానాధిపతికి నుంపుడు కత్తెయైన యొక వేళ్ళవారి సత్తుమహిమికి రచియించిపంపినట్లు కవిపరంపర కెప్పు కొనుచున్నది. కాని యిటీవల నిదిరచియించినది తంజావూరు సంస్థానాధిపతి యుంపుడు కత్తెయని కిష్కండు ప్రభాకరకాశ్రి చెప్పఁగా వింటిని. భవతు. మొత్తము రచియించినది వేళ్ళయనుట నిర్వివాదాంశము. అంతఃపురము తన్ను దూషించిన సందర్భములో దీని ప్రసక్తి కలిగినట్లు పద్యమే చెప్పుచున్నది. గాన వివరణ మనాపశ్యకము. విజయనగర సంస్థాన మండే యీ పద్యము పుట్టుట నిక్కమైనచో నీ వేళ్ళయే కూచించితిమ్యై యిగ్గారి దర్శనమునకు వచ్చి యాయన యేమటిపాటునో వారి యింటియెదుటి రావి చెట్టుక్రిందనున్న పెద్ద రాతినుండ మీఁదఁ గూర్చుండి యుండఁగా గొఱిలించు కొనుటయు నమ్మహాకవి దద్దరిలి పెనమోముగుటయు సంతలో నామె.

చ. చతురలలోన నీవు కడు * జాణ పటంచును బిట్టు కొఱిలిం

చితి నిటు మాఱుమో మిడఁగఁ * జెల్లునె యొరసికాగ్గణ్య!

అని ప్రశ్నింపఁగా నమ్మహాకవి.

అద్భుతమగు రంగు బంగరపు * బొంగరపుంగవరంగు లీనుచ

ద్వితయము అొమ్ము నాటి యచెపేపున దూసె నటంచు జూచితిక్క.

అని సయుక్తికముగ జనాచిచ్చుటయుఁ బిమ్మట నాపె నీవు మహారసి కాగ్గణ్యుడవు కనుక నే రసికజనమనోభిరామ మను కావ్యమును రచియింపఁగలిగితివని యభినందించి భవత్ప్రతమగు గ్రంథము చదివినది మొదలు భవద్దర్శన మిపుడా యని యువ్విశ్మయము నేటికి మా ప్రభువు కోటిఫలి స్నానమునకు దయచేయుచుండఁగా శ్రీవారివోఁ గూడ బయలుదేరివచ్చి తమ దర్శనముచేసి కృతార్థురాల నైతివని యభినందించినట్లు చెప్పి కొందురు. మొదటి పద్యము విషయమున; తంజావూరు సంస్థానమూ విజయనగర సంస్థానమూ! యని సందేహమున్నను, రెండవ పద్యము విషయమున నేవిధమైన సంశయమునులేదు. తంజావూరు సంస్థానములోఁ గూడ నొకవేళ్ళ కవయిత్రి యుండిన నుండుంగాక అంతమాత్రమున విజయనగర సంస్థానములో లేక పోవలసియుండదు. ఈ సందర్భము నేటికి నలుఁబదియేండ్లనాఁడు మేము మొగలితుర్రి సంస్థానమునకు జెల్లినప్పుడు నచ్చట నొకతాటియాకుల పెద్ద సంపుటమువలనఁ గూడఘృవమైనది. అసంపుటములోఁ దపతీసంవరణ, మనునొకప్రబంధమును విష్ణుభక్తిసుధా సాగరమును పేరుగల వేటొక ప్రబంధమును వెరసి రెండు గ్రంథముల కలవు. అందులో సుధాసాగరమును

నది రవియుచినకవి విజయగరసంస్థానాధిపతియే. పైనుదాహరించిన వేశ్య యమ్మహా రాజానను నుంపుడు కత్తెయే యని తెలిసికొనఁ గలిగితమి.

“కాకస్య కతివా దంతాః” ప్రస్తుత విచార మింతలో నాపి
“ప్రకృతమనుసరామః”

ఈ రసమంజరిని జాలమంది యిదివఱకే యనువదించినట్లు శిష్యుఁడు చి|| శివ రామశాస్త్రి తాను మాచినట్లు గ్రంథకర్తకు జెప్పియున్నాఁడట. అందులో: అది పూడి సురతాని కోవంజపతి చాల స్వతంత్రముగా రచన సాగించినట్లు శ్రీ తాడే పల్లి సాంబయ్య శాస్త్రిగారి వలన వింటిని. ప్రస్తుత మనువదించుచున్న సోమయాజీకి రచన పూర్తయగువఱకు నితరులొంధి కరించినట్లు తెలియుదు. పిమ్మటఁ జెలిసి యీ పిష్టపేషణ మొందుకని నిరుత్సాహపడుటకు దీనిని విన్న కొందఱు మిత్రులను నేనును సహింపక ప్రోత్సహించుటచే నిద్దానిఁ బ్రకటించెను.

ఇందలి గుణాగుణములు రసజ్ఞులైన చదువరులే నిర్ణయింపవలయునుగాని గ్రంథ కర్త గురువునైన నేను నిర్ణయించుటలో విశేషములేదు. అదియునుంగాక సాంబయ్య శాస్త్రి గారు కొంతవఱకుఁ బ్రార్థించి యున్నారు. కావున నేను వారితో నేకీభవించుచు గ్రంథకర్తయగు శిష్యునకు నిరామయామురాశోగ్య భాగ్య వంశాభివృద్ధి ప్రభృతి శ్రేయస్సులు గలుగు నట్లాశీర్వదించుచు నిద్దానిని ముగించుచున్నాఁడను.

26-2-45

క్షీరసాగరం-బెజవాడ

చల్లపిళ్ల వేంకటశాస్త్రి,

శ త వ థా ని.

పండితాభిప్రాయములు

శ్రీమత్పరజేవతామై నమః.

చ. సరసుండు పండితోత్తముడు సత్కవిచంద్రుఁడు దూదారమూర్తి భా
వరస విశారదుం డమర్రవాదికులీనుండు దాంతమూర్తి శ్రీ
కరమతి నీ కంఠకవి శ గండండు సంగ్రహణంబొనర్చు నీ
సరసరసప్రసూనము లెసంగుతఁ బద్మ వికాసలీలన్.

ఉ. నాయక లక్షణంబులను శ నాణెముచేసి మనీషిపద్ధతుల్
పాయక నాయకాప్రతితి శ బాగుగఁదెల్పి రసస్వరూపము
ఖ్యాతమౌ నలంకృతుల శ హోరమునందు నమర్చి మించె వ
హ్వ! యని పండితోత్తములు శ ప్రస్తుతిసేయ జగద్గితంబుగఁ.

బెజవాడ,

ఆంధ్రగంధాలయ పెన్, {
11-5-45,

ఇట్లు,

విద్యాన్ శతావధాని,

భమిడిపాటి అయ్యప్పశాస్త్రి,

(రిటైర్డ్ డిప్యూటీ సెలెక్షన్ కమిషనరు, బోర్డు హైస్కూల్స్, కృష్ణా),

శ్రీమత్పరజేవతామై నమః.

సీ. బహుకామినీరత శ పరుండగు దక్షిణ

నాయకునకు రతనాలపేటి

ఏకవత్సర ప్రత్యాహ్వానక నానందకుం

డనుకూలునకు వరహోరుకుప్ప

తన యకృత్యమునకు శ దరుణి కోపింప మా

ఱుని ధృష్టునకు ముత్యాల సరము

ప్రియభామిని మనోభీష్టతానంది

పరుడైన శత్రుని జగవ్యాజి బరిణ

గీ. నాయకా నాయకులఁ గూర్చు శ నయమెఱుంగు

ప్రకట విట పీఠమర్ధ చేతక విదూష

కనమితికిఁజూడ ముంజేతి శ కంకణమ్ము

గాఁగ రసమంజరీకృతి శ గ్రామఁగాత.

ఇట్లు బుధజనవిధేయుండు

మకాం-బెజవాడ, {
a 10-5-1945.

శ్రీ దైవజ్ఞ భూషణ, సరసకవిచంద్ర,

చల్లపల్లి లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రి,

నడువూరు అగ్రహారము, కృష్ణాజిల్లా.

॥००००॥

ర స మం జ రి

- గీ. శ్రీనిధానంబు త్రిపురేశి శ చిన్మయాంబు
మాతృకావర్ణ రూపిణి శ మహితచరిత
లోకయాత్రావిధాయిని శ లోకజనని
శ్రీ శివాఖ్యను యజియింతుఁ శ జిత్తమందు.
గీ. చేయుదును సేవ తరుణేందు శ శేఖరునకు
శరణమగుఁగాక గిరిరాజ శ వరకుమారి
వారలిర్వురె శరణ మి శ వ్యసుధ మరల
నంతకొండొక్క డైవంబు శ నాత్మదలఁప.

శ్లో. ఆత్మీయం చరణం దధాతి పురతో నిమ్నోన్నతాయాం భువి
స్వీయే నైవ కరేణ కర్షతి తరోః పుష్పం శ్రీమాశక్జ్కయా
తల్పే కిం చ మృగత్వచా విరచితే నిద్రాతి భాగై ర్నిజై
రస్త్యప్రేమభరాలసాం ప్రియతమా మజ్జే దధానో హరః.

చ. మనమునఁ బ్రేమభారపు శ్రీమత్ బడుప్రేయసి మేనుపై ధరిం
చెను శ్రీమయన్న శంకభువిభజేర్చి స్వపాదమె యెచ్చుచుగ్గులం
దునఁ దనకేలితోఁ దరులఁద్రుంచి విరుల్ మృగచర్యశయ్యవైఁ
దనదగు భాగమందుననె శ దర్పకవైరి పరుండి నిద్రిలెన్.

శ్లో. విద్యత్కులమనోభృజ్గరసవ్యాసజ్జహేతవే
ఏషాప్రకాశ్యతే శ్రీమద్భానునా రసమృణ్ణరీ.

గీ. పండిత నికాయమానస శ భ్రమరచయము
రసముగ్రహించి యానంద శ రసనిమగ్న
మగుట కొఱకునై శ్రీమంతుఁ శ డైనభానుఁ
డిదియ రసమంజరి నొనర్చె శ నెనక మెనఁగ.

తత్తరసేషు శృంగారస్యాశ్చ్యవ్యతితేన, తదాలమ్బన విభావతేన, నాయికా తావన్నిరూప్యతే.

రసమంజరీ గృంధమందు; శృంగార, పీఠ, కరుణా, దృఢతహాస్య, భయానక, భీభత్స, శౌద్యరసములలో, శృంగార రసము ప్రధానమైనది గావున ముందుగఁగదాలంబన విభావమగుటచేత నాయిక నిరూపింపఁబడుచున్నది.

సాచ త్రివిధా స్వీయా పరకీయా సామాన్యా చేతి, తత్ప్రస్వామిస్యే వానురక్తా స్వీయా నచపరిణీతాయాం పరగామిన్యామన్యాప్తిః, అత్ప్రపతిప్రీతాయావలక్ష్యత్వాత్, తస్యాశ్చపరగామితయా పరకీయాత్వ మపి సమాయాతి-అస్యాశ్చేష్టా-భర్తృశుశ్రూపా, శీలసంరక్షణ, మార్జవం త్తమాచ- యథా

నాయకస్వీయయనియుఁ బరకీయ యనియు సామాన్యయనియు మూఁడువిధము లుగ నిర్ణయింపఁబడినది. పతియందే ప్రేమగలది స్వీయయనఁదగును. పరిణయమైన దయ్యైన బరపురుషునియం దనురాగము గలదానిని స్వీయయనియనరాదు. పతిప్రీతయగు నాయికకు మాత్రమే యీలక్షణముచెల్లును. వివాహితయైనను, పరపురుషునకు రాలయ్యెనేని దానికి పరకీయాత్వముతటస్థించును స్వీయాచేష్ట లెవ్వయనఁగ దనపతిసేవఁ జేయుట, ఆభిజాత్య గౌరవాదులఁ గాపాడుకొనుట; మనోవాక్కాయములందేకరూప ముగానుండుట (భర్తయందే నిమగ్నమైన యనురాగము కలిగియుండుట) ఓర్పును గలిగి యుండుటయు నని యెఱుంగవలెను. ఎట్లనిన నుదాహరణమును జూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో. గతాగత కుతూహలం నయనయో రపాజ్ఞావధి

స్మితం కులనతభ్రువా మధర ఏవ విశ్రామ్యతి
నచః ప్రియతమ శ్రుతే రతిధిరేవ కోపకృమః
కదాచిదపి చేత్ తదా మనసి కేవలం మజ్జతి

చ. సతతము రాకపోకల నెసంగు తలంపులమేర కన్గొనల్

స్మితమధి రోష్టమందుననె శ చిప్పిలి విశ్రామ మందెడుకొ గృహం
గతుని విధాన నౌను నుడి శ కాంతుని వీనుల, కల్మయెప్పుడే
మతిఁ బొడమకొ మనంబుననె శ మృగ్గుఁ గులాంగన కప్పడప్పడే.

స్వీయాత్రివిధా, ముగ్ధా మధ్యా ప్రగల్భాచ. తత్ప్రస్వామి-రితయాననాముగ్ధా సాచద్వివిధా జ్ఞాత యావనా అజ్ఞాత యావనాచేతి. సైవకృమశోలజ్ఞాభయపరాధీనతత్తిర్న వోధా, సైవనప్రీతయా. విసృజ్ఞనవోధా, అస్యాశ్చేష్టాః క్రియాప్రాయామనోహర్యా కోషేఽపి మార్జవం నవభూషణేనమూహా.

స్వీయనుమరల ముగ్ధయనియు, మధ్యయనియుఁ బ్రగల్భయనియు ముత్తైఱంగుల విభజించినారని తెలియవలెను. 1 ముగ్ధయనఁగా మొలకెత్తినవయస్సు (యావనము) గలది. ఈముగ్ధ మరల రెండువిధములు జ్ఞాతయావన; (తనకు యావన

మంకురించినదను జ్ఞానముగలది) 2 అజ్ఞాతయావన (తనకుఁగల్గినయావన మెఱుంగనిది). ఈముగ్ధయే కృమకృమముగ అజ్ఞాభయములకు లోబడిన మరుకేళిగలది నవోధ. ఈనవోధయే అజ్ఞాభయకంపాదులు వదలి నమ్మకముగలిగి వర్తించునది విస్మయనవోధ ముగ్ధయొక్క చేష్టలెవ్వియన! అజ్ఞచేతహృద్యమయిన సంభోగ కాలికవ్యాపారము. కోపమునఁడు సయితము మెత్తదనము, క్రోధనగలను వస్త్రములను ధరించుటయందు కోరిక గలిగియుండుట.

సామాన్యముగా ముగ్ధకు, ఉదా.

శ్లో. ఆజ్ఞప్తం కిల కామదేవధరణీపాలేన కాలే శుభే
వస్తుం వాస్తువిధిం విధాన్యతి తనా తారుణ్యవణీదృశః
దృష్ట్వా ఖిన్ననచాతురీ ముఖరుచా సాధాకరీ మాధురీ
వాచా కించ సుధాసముద్రలహరీ లావణ్య మామన్త్యితే.

చ. ఇంతిమెఱుంగు మేన వసీరయింపఁడలంచె మరుండు; జేనియా
స్వాంతమెఱింగి జవ్వనము శ వాస్తుసపర్య నొనర్చు దృక్కు ల
త్యంతము ఖంజనంబుగతి శ నైందవ మాధురి నాన్యకాంతి, యొ
క్కింత సుధాబ్ధి భంగరుచి శ నింతి నుడుల్ పిలువందొడంగెడిక.

అజ్ఞాతయావనా యథా.

శ్లో. నీరాతీర ముపాగతా శ్రీవణయోసీమ్ని స్ఫురన్నేత్రయో
శ్శ్యామం లగ్నమిదం కిముత్పలమితి జ్ఞాతుం కరం న్యన్యతి
శైవాలాఙ్కుర శక్మయా శశిముఖి రోమావళిం ప్రోఞ్చతి
శ్రాంతాఽస్మీతి ముహుస్సఖి మవిదితశ్రోణీభరా పృచ్ఛతి.

మ. స్ఫురదక్షి శ్రీవణాంత సీమంగల నల్లుక గల్వపూవంటె నా
నరయక బాణినిడుక శులిక దరుణి దీప్యత్కాలికక శైవలాం
కుర శంకక దుడుచుక నితంబభరముక శ గుర్తింపకే మాటి కా
ళిరా, నేడస్మితి నంచు బల్కు జలకేళికచీర్చి తీరస్థయై.

జ్ఞాతయావనకు, ఉదా.

శ్లో. స్వయంభూశ్శమ్భురమ్భాజలోచనే త్వత్ప్రయోధరః
నఖేన కన్య ధన్యన్య చంద్రచూడో భవిష్యతి
గీ. అలస్వయంభువు శంభువు శ నయిన నీడు
చన్నుగవ యేమహాభాగ్యు శ శాలనఖము

వలనఁ జంద్రచూడమునయి శ వెలయఁగలదొ

తెలియనేరక యున్నాడఁ శ జలజనయన.

నవోధకు, ఉదా.

శ్లో. హస్తే ధృతాఽపి శయనే వినివేశితాఽపి
కోడి కృతాఽపి యత తే బహిరేవ గన్తుమ్
జానీమహే నవవధూ రథ తస్య వశ్యా
యః పారదం సిరయితుం క్షమతే కరణే.

చ. కరమునఁ బేర్చిబట్టినను శ గమ్రపు సెజ్జకుఁ గూర్చిఁజేర్చి దా
నురమున నిల్చుకొన్నను నెదో మిష నావలికేఁగఁజూచుఁ బా
దరసముఁ జేత నిల్పఁగల శ దక్షుఁడు దక్క మఱొక్కఁ డానవో
ధరతి కనర్హుఁడంచు సుదృఢంబుగఁ జెప్పఁగవచ్చు నెమ్మెయిన్.

వి స్ర బ్ధ న వో ధ కు, ఉ దా.

శ్లో. దరముకుళిత నేత్రీపాలి నీవీ నియమిత బాహుకృతోరు యుగ్మబస్థమ్
కరకలితకుచస్థలం నవోధా స్వపితిసమీపముపేత్యకస్య యూనః.

ఉ. ప్రియపువానిడగ్గఱిరు శ వాణపునేత్రీము లించుకంతఁదా
మూయుచు నీవినాథుకరకములగియించి కృతోరుయుగ్మబం
ధాయతయై మనోహరుని శ హస్తసరోరుహమున్ గుచద్వయిన్
బాయని యట్టులుంచుకొని శ స్వాపము చెందె నవోధవేడ్కమ్మె.

సమానలజ్జా మదనా మధ్యా, ఏమైవాతిప్రళయాదతివిస్రబ్ధనవోధా,
అస్యా శ్చేష్టా సాగసి ప్రేయసి ధైర్యవక్త్రీః ఆధైర్యే పరుషవాక్.

మన్మథ వికారచేష్టలున్ను లజ్జయు సమానముగఁగలది మధ్య, ఈ మధ్యయే
మిక్కిలి సమృక్ముచే విస్రబ్ధనవోధ యగును. మధ్య యొక్క చేష్ట లెవ్వ యన
ధైర్యమున్నయెడల తనకహిత మొనర్చిన పతిని గుఱించి కపటవాక్యములఁబల్కుటయు
సట్టి ధైర్యములేకున్నఁ గతిసముగ మాటలాడుటయు, నవి తెలియనగును.

మ ధ్య కు, ఉ దా.

స్వాప్నేప్రియాననవిలోకనహనిరేవ స్వాపచ్యుతో ప్రియకరగ్రహణప్రసజ్ఞః
ఇత్థంసరోరుహముభివరించి న్నయస్తీ స్వాపంవిధాతుమపిహాతుమపి ప్రవేదే
శ్చ. కనుటపోసఁగదు నిద్రింపఁ శ గాంతుమోము
మేలుకొనియున్ననాథుండు శ కేలనన్నుఁ

బట్టుకొనెడి ప్రశంసయే శ్రీ పృథ్వీనమచు
గూర్కునట, కూర్కుదట, గూడఁ శ్రీ గుసుమగంధి.

ప్ర గ ల్భ

పతి మాతృవిషయకేళికలాకలాపకోవిదాప్రగల్భా, వేశ్యాయాం కులటాయాం చ
పతిమాతృ విషయకత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః అస్యాస్తు చేష్టారతి ప్రీతి, రాసన్దా
త్సమ్మోహః.

స్వీయవలేనే తన పతితోడనే సమస్తరతి సంబంధమును వ్యావారమునందు సమర్థత
గల నాయకను బ్రగల్భయందురు. పణ్యాంగనయందును జారిణియందును నీ లక్షణము
సమన్వయింప దేలయన, వేశ్యకు వివాహోదుల లేమింజేసి పతి నిర్ణయము లేదు. జారిణి
స్వీయాలక్షణము నతిక్రమించి బహుభర్తాసక్తురాలగుటంజేసి స్వీయాత్మలక్షణము
పట్టుదు. గావునఁ బైనిఁ జెప్పఁబడిన ప్రగల్భా లక్షణమున కతి వ్యాప్తిరానేరదు.
ప్రగల్భచేష్ట లెవ్వియనఁ బరియందలి పేరీమయు రతిజనితానందముచేఁ దన్మయశను
జెంది మైముఱచుటయు నని యెఱుంగవలెను.

రతిప్రీతిమతికి; ఉదా.

శ్లో. సంస్పృశ్యస్తన మాకలయ్య వదనం సంశ్లిష్య కణ్ఠస్థలం
నిష్పి డ్యాధర బిమ్బ మమ్బర మపాకృప్య వ్యదస్యాలకమ్
దేవస్యామ్బుజినీప తేస్సముదయం జిజ్ఞాసమానేపియే.
వామాక్షీవసనాచ్చలై శృంగణయో, ర్నిలోత్పలం నిహ్నుతే.

చ. స్తనముస్పృశించి, మోముగని సందిటఁ గంతము గొఁగిలించి పం
టను నధరంబునొక్కి వన శ్రీ నంబెడలించి, శిరోజపాశమం
త నెగయఁదోసి తత్తరమునకా బ్రియుఁ డంబుజినీ వరోదయం
బును నెఱుంగందలంపఁజెల్లిమూసె శ్రీవః కుముదంబుఁ గొంగునకా.

సురతానంద సమ్మోహపతికి, ఉదా.

శ్లో. సఖక్షత మురస్థిలేఽ ధరతేరదస్యవణం
చ్యుతావకుళమాలికా విగళితాచముక్తావళిః
రతాస్తనమయే మయా సకల మేత దాలోకితం
స్మృతిఃక్వచ రతిఃక్వచ క్వచతవాళిశిక్షావిధిః.

చ. ఉరమున గోటిగంటు లధరోష్ఠమునందు రదవ్రాణంబులు
దొరఁగిన కేసరసౌజము శ్రీ ద్రుంగికలంగిన ముత్తైపుణ సరుల్
సురతమునంతమందుఁగనఁ శ్రీ జొప్పడెఁగా కనుభూతివేళ నే
నెఱుంగ దనుస్మృతికా రతినీరనేని చెలీ! భవదుక్తి నేనియుకా.

మధ్యాప్రగల్భల యవాంతరభేదములు

మధ్యాప్రగల్భే మానావస్థాయాం ప్రత్యేకంతివిధే, ధీరా అధీరా, ధీరా ధీరా చేతి. వ్యుజ్యకోపప్రకాశికాధీరాధీరా ఇయాంస్తువిశేషః, మధ్యాయాస్తు ధీరాయాః కోపస్యగీర్వ్యజ్జికా అధీరాయాః పరుషవాక్ ధీరాధీరాయా వచనరుదితే కోపప్రకాశకే ప్రాధాయాస్తు, ధీరాయా రత్యోదాసీన్యమ్ అధీరాయా స్తర్జనతాడనాది, ధీరా ధీరాయా రత్యోదాసీన్యం తర్జనతాడనాది, కోపస్యప్రకాశకమ్. ఏతేధీరాదిభేదాః స్వీయామావన పరకీయామా ఇతి ప్రాచీనలేఖన మాజ్ఞామాత్రమ్. యతోధీరత్వ మధీరత్వం తనుభయంహి మాననియతమ్ పరకీయామాశ్చ మానశ్చేత్ తస్మాదప్యావశ్యకత్వాత్ మానశ్చ సపరకీయామా ఇతివ్యక్త మశక్యత్వాత్.

భర్త గావించిన యపరాధమువలనఁగోపము కల్గినప్పుడు ప్రగల్భయు; మధ్యయు; (ఇద్దఱునాయికలు) ధీరయనియు నధీరయనియు ధీరాధీరయనియు; మూడు విధముల వ్యవహరింపఁబడుదురు. 1 తనకుఁగల్గిన కోపమును మాటలచేఁగాక చేతలచేఁ (వ్యుజ్యముగ) బ్రకాశింపఁజేయునది ధీర; 2 విస్పృష్టముగఁబడి యెడఁదనకుఁగల్గిన కోపమును వెల్లడించునదిధీర 3 తనకుఁగల్గిన కోపమును గొంతవఱకుఁజేష్టల చేతను; కొంత వఱకు మాటలచేతను ప్రకాశమొనరించునది ధీరాధీర, అయితే మధ్యకుఁబ్రగల్భకుఁగల భేద మెద్దియనఁగ, మధ్యధీర, మధ్యాధీర, మధ్యధీరాధీరలలోఁ గొంచెము విశేషముగలదు 1 మధ్యధీరయొక్క కోపమును వాక్కు తెలుపును. 2 మధ్యాధీరయొక్క కోపముపరుష వాక్కులచేఁచెలియవలెను. 3 మధ్యధీరాధీరయొక్క కోపమును వచనరుదితములు చెలుపును.

1 ప్రాధధీరయొక్క కోపము రతియందుత్సాహము ప్రకటింపక యుదాసీనభావముగ నుండుటవలనఁచెలియవగును.

2 ప్రాధధీరయొక్క కోపము పతిని బెదిరించుట, కొట్టుట మొదలగుపనులచే గ్రహింపవగును.

3 ప్రాధధీరాధీరయొక్క కోపము తర్జనతాడనాదికంబుల వలనను రత్యోదాసీన్యము వలనను నెఱుంగవలెను. ఈపైని వివరింపఁబడిన ధీరాదిభేదములు స్వీయా నాయికయందేగాని పరకీయలగు జూరిణీవేశ్యలయందునువర్తింపవని ప్రాచీన మతస్థు లభిప్రాయపడుట యాజ్ఞామాత్రమేగాని సహేతుకముకాదు. ఏలయన ధీరత్వాధీరత్వములు మానముతోడివి. పరకీయకును మానముకలుగవచ్చును కోపము కల్గినప్పుడే ధీరత్వాధీరత్వము లావశ్యకము లగుటచేతను మానముపరకీయలగు స్వైరిణీవేశ్యలకు గలుగదని నిర్వచించుటకు వీలులేనందువలనను పరకీయకు నైతము ధీరాధీర విభాగ మవసరమే యని రసమంజరీ కారకుని మతమైయున్నది.

మధ్యాప్రగల్భల యవాంతరభేదములు.

మధ్యధీరకు, ఉదా.

శ్రీ. లోలాభిపుష్టో వ్రజతోనికుష్టో

స్సారా బభూవు శ్శ్రీమవారిధారాః

దేహే సమీహే భవతో విధాతుం

ధీరం సమీరం నశినీదశేన.

గీ. చలదళివ్రాతమగు నికుంఠజమున నీవు

స్వేచ్ఛ విహరించు శ్రీమంబుట్టు శ్రీ స్వేదధార

లధికమగుచున్న వగుటచే శ్రీ నవనయింతు

తామరస దళధీర వాతములచేత.

మధ్యాధీరకు, ఉదా.

శ్లో. జాతస్తే నిశి జాగరో మమ పునర్నేత్రామ్బుజే శోణిమా

నిష్పీతం భవతా మధుప్రవితతం వ్యాఘూర్జితం మేమనః

భ్రామ్యద్భ్రజ్జఘనే నికుఞ్జభవనే లబ్ధంత్యయా శ్రీఫలం

పఞ్చేషుః పున రేష సూఁ హుతవహా క్రూరైః శరైః కృన్తతి.

మ. నిదురింగాచితివీవు రేయి వినుమ శ్రీ నేత్రంబులకా రక్తిమల్

గదిరకా ద్రాగినవాడ వీవు మదిరకా శ్రీ గాఢంబుగా మానసం

బదరకా నాకు భ్రమద్విరేఘునకుం శ్రీ జాంతంబునకా శ్రీఫలం

బాదవెకా నీకు సుమాస్త్రుడొర నను బిరట్టాటాడు శస్త్రాగ్నులకా.

మధ్యధీరాధీరకు, ఉదా.

శ్లో. కాంతానురాగ చతురోఽసి మనోహరోఽసి

నాథోఽసి కించ నవయావనభూషితోఽసి

ఇత్థంనిగద్య సుదృశా వదనే ప్రియస్య

నిశ్వస్య బాష్పలుళితాః సహితా దృగన్తాః.

చ. వెరవరివోదుస్త్రీల వలకెంప మనోహరుడొదు నాథుడొ

దరయంగ నంతెకాక నవయావనభూషితుడొదువంచు సుం

దరియటు పల్కుచూర్పుచు నిదానముగాఁ బ్రియుమోముదమ్మిని

వృరముగఁ గాంచెనపువులుసోనలు గట్టు దృగన్తపంక్తులకా.

ప్రగల్భధీరకు, ఉదా.

శ్లో. నోతల్పం భజనే నజల్పసి సుధాధారానుకారాగిరో,

దృక్పాతం కురుషేనవా పరిజనే కోపప్రకాశచ్ఛలాత్

ఇత్థం వైతకగర్భగారి దయితే కోపస్య సంగోపనం

తత్సాదేవ నచేత్ కుతస్సహచరీ కుర్వీత సాచిస్మితమ్.

చ. పరిజనతర్జనంపు మిమఁ శ బాన్పు భజింప వఱే సుధార్పురీ
భరితవచస్సులక బలుకఁ శ బాల్పడ వారయఁబోవు కంటితో
నరినరితోపగోపనము శ చాడ్పిది, కాదనఁ జేటి యేటి కి
తైఱఁగునమోముఁదిప్పినగుఁ? శ దెల్పుమ కైతకగర్భగాత్రిరో.

ప్రౌఢాధీరకు, ఉదా.

శ్లో. ప్రతిఫలన మవేక్ష్య స్వీయమిందోః కలాయాం
హర శిరసి పరస్యావాస మాశక్కుమానా
గిరిశ మచలకన్యా తర్జయమాన కమ్పు
ప్రచలవలయవల్గత్కాన్తి భాజా కరేణ.

చ. పరశివ స్వస్వరూపము శ్రీపాకరురేఖనుగాంచి దాన నీ
శ్వరుని శిరంబునందుఁ బరశభామ వసించె నటన్న శంకచే
గరము వడంకునక గదలు శ కంకణ నిర్గతకాన్తి కాన్తమా
కరమునఁ దర్జనలోనలిపె శ గట్టులతేని యనుంగు టల్లునిక.

ప్ర గ ల్భా ధీ ర కు, ఉ దా.

శ్లో. తల్పిపాన్త ముపేయపి ప్రియతమే వక్రీకృతగీవయా
కాకువ్యాకుల వాచి సాచిహసిత స్ఫూర్జత్కపోలశ్రియా
హస్తస్యస్తకరే పునర్మృగదృశా లాక్షారసత్కాళిత
ప్రొష్ఠిపృష్ఠమయూఖమాంసలరుచో విస్ఫురితా దృష్టయః.

మ. దరియకశయ్య మొగ్గముద్రిప్పెఁ బలుకకకదబ్బిబ్బుగా సాచిహా
స్యరుచిక భాసిలు గండపాళి వెలసెక శ హస్తంబునక వేడ్కమై
గరముంపక బతి లక్కనీటఁ గడుగంగ్రానోప్పు పాతీనవృ
త్తురుచిక మాంసలమైన ద్వగ్విసగముక శ సారించె మీనాక్షీయుక

ధీరాది భేదములకు అవాంతర విభాగము

ఏతేధీరాదిభేదాష్టత్పు జ్యేష్ఠా, కనిష్ఠా, భేదాద్వివిధాః పరిణీతత్వేనతి భర్త
రధికన్నేహ జ్యేష్ఠా, భర్తరూప్యనన్నేహ కనిష్ఠా భర్తరధికన్నేహాను న్యూనన్నేహాను పర
కియాను సామాన్యవనితానుచ నాతివ్యాప్తిః, పరిణీతపదేన వ్యావర్తనాత్.

మధ్య ప్రగల్భయను, భేదముచే నేర్పడిన యాఱుభేదములు గల ధీరాదివాయికలు
జ్యేష్ఠయుఁ గనిష్ఠయు నను భేదముచేత పండ్రెండుగురు నాయకలైరి. విహితయై భర్త
యొక్క యత్యంతానురాగమునకుఁ బాత్రమగునది జ్యేష్ఠ, పెండ్రెయైనదియయ్యు భర్త

యొక్క యల్పస్నేహమునకుఁ బాత్రమగునది కనిష్ఠ. పరకీయముందును సామాన్య
యందును ఒకటి నల్పత్వంతఁ జేయుటండువచ్చును గాని వివాహ మనునది సామాన్య
యగు వేశ్యకు లేమింజేసి సామాన్యయందును ఒకటియొక పద స్వాస్థ్యముచే వివాహమై
నప్పటికిఁ బరపురుషునకును, బరస్త్రీ పరకీయయగును కావునఁ బరకీయముందును నీ జ్యేష్ఠా
క నిష్ఠా లక్షణము చెల్లినేరదు. కావునఁ బరకీయతపదముచేఁ బరకీయా సామాన్యలను
దొలగించినాఁడు.

జ్యేష్ఠాధీరకును గనిష్ఠాధీరకును, ఉదా.

శ్లో. ఏకస్మిన్ శయనే సరోరుహద్వయో ర్విజ్ఞాయ నిద్రాంతయో
రేకాం పల్లవితావగుణనవటా ముత్కన్ధరో దృష్టవాక్
అన్యస్యాస్యసంధం సమేత్య నిభృతం వ్యాలోలహస్తాశ్శుభి
ప్యాపారై ర్వసనాశ్చలం చపలయన్నాపచ్యుతిం క్షప్తవాక్.

మ. తరుణుల్ గూర్కిరి యొక్క సెజ్జ విభుఁడఁద్దానిఁ గ్రహించెఁ గనెఁ
గరితఁబల్లవితావగుణనవటా ♦ గంతంబుఁబై కెత్తి; నుం
దరి వేటొక్కతె మెల్ల డగ్గరుచు నుద్వల్లోలహస్తాంగుళీ
సరసకీడఁ గదల్చి చీరచెఱఁగుఁ ♦ సంవేశముఁమానిచెఁ

జ్యేష్ఠాధీరకును గనిష్ఠాధీరకును, ఉదా.

శ్లో. అస్తః కోపకమాయితే ప్రియతమే పశ్యన్లు నే కాననే
పుష్ప స్యావచయాయ నమ్రవదనామేకాం సమాయోజయన్
అర్ధోస్మృతితలోచనా శ్చల చమత్కారాభిరామాననాం
స్మేరాధాధర పల్లవాం నవవధూ మన్యాం సమాలిజ్జతి.

మ. జనితకోపకమాయితాత్మలఁగనెఁ ♦ శాసించె దాఁబూలఁదె
మ్మని దట్టంపువనాన నొక్కతెను స్మేరాధాధరోష్ఠప్రవా
ళను నంతర్గత రోషమీలితదృగాలంబిత్విడా స్వాంబుజా
తను నన్యఁ బ్రియఁగొఁగిటందనిపె ముద్వాంసానిధిఁ దేలుచున్.

జ్యేష్ఠాధీరాధీరకును గనిష్ఠాధీరాధీరకును, ఉదా.

శ్లో. ధైర్యాధైర్య పరిగ్రహగ్రహిశయో రేణీదృశోః ప్రీతయే
రత్నద్వంద్వ మనస్తకాన్తి రుచిరం ముష్టిద్వయే న్యస్తవాక్
ఏకస్యాకలయ న్నరే ప్రథమతో రత్నంపరస్యాః ప్రియో
హస్తాహ స్తిమిహ తస్మైశ్చ న్నుచతటీ మానస్త మావిన్దతి.

మ. స్థిరహృదైర్య మధైర్యముంగొనఁగవార సింగన్న కాంతాద్వయిన్
మురిపింపన్ ధరియించె రెండుమణులన్ శ ముష్టిద్వయిన్ గాంతలి
ర్వర నొక్కరై కరంబుజేర్చి రతనం శ బున్ భర్తవేటొక్క సుం
దరిపాలిండ్లు స్పృశించి సంతసితె హస్తాహస్తి దంభంబున్.

పరకీయానిరూపణమ్.

అప్రకట పరపురుషసురాగా పరకీయా సాచిద్వివిధా పరోధా కన్యకాచ
కన్యాయాః పితృద్యధీనతయా పరకీయతా అస్యాగుప్తైవ చేష్టా.

తనహృదయమునందుఁగల యనురాగ మితరు లెఱుంగకుండునట్లుగ జూగునియం
దనురాగము గలది పరకీయ. అయ్యదిరెండువిధములు. పరోధయనియు; గన్య యనియుఁ
బలితోసంగమాది క్రియలచరించుచు నితరునిచేఁ జేమింపఁబడి జారిణియై తిరుగునది
పరోధ. వివాహము కాకమునుపు పరపురుషుని వరించి వానితో సంభోగశృంగారమా
చరించునది, (రత్యాదికలాపము నిర్వర్తించునదికన్య) వివాహము కాకున్నను దలిదం
ద్రులు మొదలగు పెద్దలయధీనమందున్న కారణమునఁ గన్యకుఁబరకీయత గలిగినది.
ఈయమచ్చెట్లు తనయం దనురాగవంతుఁడగు జారునికి మాత్రమే తెలియఁబడి యితరుల
కెఱుకరాకుండఁగనుండును.

ప రో ధా య థా

శ్లో. అయం రేవాకుఞ్ః కుసుమశరసేవాసముచితః

సమీ రోఽయం వేలా వనవిదళదేలాపరిమళః

ఇయం ప్రావృడ్ధన్యా నవజలదవిన్యాసచతురా

వరాయ త్తం చిత్తం సఖి కిమపి కర్తుం మృగయతే.

మ. స్మరసేవోచితనర్మదాతటనికుంజం బిద్ది వేలావనీ

స్ఫురదేలా సుపరీమళా త్రపుషదశ్వుం డీతఁడౌఁ గ్రొమ్ముయుల్

విరచింపందగు దక్షురాలయిన ప్రావృట్టైంతయోధన్య యి

త్తఱిఁజిత్తంబెదొచ్చేయఁగావెదకెడికదన్వి! పరాయత్తమై;

గుప్తాదులు

గుప్తా విదగ్ధా లక్ష్మితా కుల టాఽనుశయానా మదితా ప్రభృతీనాం పరకీ
యాయా మేవాన్తర్భవః గుప్తాప్రవిధా వృత్త సురత గోపనా వర్తిష్యమాణసురత
గోపనా వృత్తవర్తిష్యమాణ సురతగోపనాచేతి.

1 గుప్త = తన జారత్వమును బయల్పడనీయనిది.

2 విదగ్ధ = జారత్వమున నేర్పరితనముగలది.

3 లక్ష్మిత = చెలికత్తెలు మొదలగు వారిచేఁ గనిపెట్టఁబడినది.

4 కులట = జారిణియై నిర్భయముగ జారులయిండ్ల కరుగునది.

5 అనుశయాన = తన జాతిత్వమునకుఁగలిగిన యంతరాయములకును దన కోరిక నెఱవేఱుకొందుటకును దుఃఖించునది.

6 తన యిష్టము నెఱవేఱుట వలన సంతసించు చుండునది ముదిత.

1. మరల గుప్త ముత్తైఱంగులు.

(1) జరిగిన సురతమును దాచునది.

(2) జరుగఁబోవు సురతమును దాచునది,

(3) జరిగిన దానిని జరుగఁ బోవు దానిని (సురతమును) దాచునది.

త్రివిధా యథా.

శ్లో. శ్వశూః కుగ్రధ్యతు విద్విషన్తు సుహృదో నిష్ఠన్తువా యాతర
స్తస్మి స్మింతు నమన్దిరే సఖి పున సాస్వపో విధేయో మయా
ఆఖో రాశ్రమణాయ కోణకుహరా దుత్పాల మాతస్వతీ
మార్జారి సఖిరైః ఖరైః కృతవతీ కాం కాం న మే దుర్దశామ్.

మ. అలుకక జూపిన నత్త మాటినను నన్నాతోడి కోడం డ్రికే
వల దూపించినఁ జేటికాప్రతియుఁ బన్నుండ నాయింటిలో
నెలుకంబట్టఁగ నీబిడాలి వడిగా నిట్టట్టు కన్నంబునక
జెలియా! దూకుచు వాడి గోళ్ళ సలిపెఁ ♦ జిత్రంబు లా దుర్దశల్.

విదగ్ధా ద్వివిధా = వాగ్విదగ్ధా క్రియావిదగ్ధాచేతి;

వాగ్విదగ్ధాయనియుఁ గ్రియా విదగ్ధాయనియు రెండు విధముల విదగ్ధవిభజంపఁబడినది.

వాగ్విదగ్ధా యథా

శ్లో. నిబిడతమతమాలసల్లవల్లీ విచికిలరాజవిరాజితోపకణ్ఠే
పథిక? సముచిత స్తవాతీత్రవే సవితరి తత్ర సరిత్రపే నివాసః.

గీ. భానుఁడతి తీక్ష్ణుఁడయి యేచుఁ ♦ బాంధ! నిబిడ
తమతమాల వినూత్నగుం ♦ దలతికాళి
విచికిలశ్రేణులనుగూడి ♦ వెల్లుచున్న
వాహినీతీర ముచితపా ♦ వాసమునకు

క్రియా విదగ్ధా యథా.

శ్లో. దాసాయ భవననాథే బదరీ మపనేతు మాదిశతి
హేమస్తే హరిణాక్షీ పయసి కుతారం వినిక్షిపతి.

గీ. బదరికాచ్చేద మొసరింప శ భవననాథుఁ
డాజ్ఞ సేయంగ భృత్యున శ కద్దివినుచు

హరిణలోచన హేమంత శ్ర మగుటనీట
గొడ్డలిని బాటవైచెను శ్ర గొంకుదక్కి.

లక్ష్మితా యథా

శ్లో. యద్భూతం తద్భూతం యద్భూయాత్ తదపినా భూయాత్
యద్భవతి తద్భవతువా విఫలస్తవ కోఽపి గోపనాయానః

గీ. జరుగఁ దగినదియంతయు ♦ జరిగెనుగద?

కావలసినది యంతతోఁ ♦ గాకపోదు

జరుగుచున్నట్టి దానిని ♦ నలుపమాని

దాచవలెనన్న శ్రమము వ్యర్థముగదమ్మ.

కులటా యథా

శ్లో. ఏతే వాణికాన్కిరన్తి పురుషాన్వర్షన్తి నామ్భౌధరా
శ్వేలా శ్వాద్వలముద్వమన్తి నస్పృజన్యేతే పున రామకాన్
త్రైలోక్యే తరవః ఫలాని సువతే, నైవారభన్తే విటా
న్ధాతః కాతర, మాలపామి కులటాహే తోస్త్వయాకింకృతమ్.

చ. చినుకులరాలు మేఘములు శ్ర చిమ్మపు పూరుషవర్ష ; మదులిన్
గనపు విటాళి, శాద్వలనిశ్కాయములన్ గనుఁగాని; నృతముల్
గనెడిఫలంబులన్, విటులఁ శ్ర గల్పన సేయఁగ నేర వార! స్వై
రిణులకు ధాతః? నీవు పొనగొరించిన మేలెది తెల్పు మృక్కదన్.

అనుశయాన

వర్తమానస్థానవిఘటనేన భావిస్తానాభావశక్యాయా స్వానధిష్ఠితసజ్జేతస్థలం
ప్రతి భర్తృర్గమనానుమానేనచ అనుశయానాత్రివిధా.

నడచుచున్న సాంకేతిక స్థలమునకు భంగపాటొదవుటచేతను, ఇతముం దుచిత
మగు సంకేతస్థలము దొరకదను భయముచేతను, సంకేతస్థలమునకుఁ దాను పోక భర్త
మాత్రము పోయె నను నూహచేతను బక్కాత్తాప పడునది; యని మూడు విధముల
ననుశయాన విధజింపఁబడినది.

వర్తమానస్థాన విఘటనేన అనుశయానా యథా

శ్లో. సముపాగత వతి చైత్రే విగళతిపత్రేలవజ్జలతికాయాః

సుదృశః కపోలపాళీ శివశివ తాళీదళద్యుతిం లేభే.

ప్రకృతము నడచుచున్న సంకేత స్థలమునకు చోని కలుగుటవలనఁ బక్కాత్తాప
పడుచున్న నాయక కుదాహరణము.

గీ. చైత్రమానమ్ము చనుదెంచె ♦ బత్రచయము
పండి రాలంగఁ జొచ్చె లఁవంగలతల
నందుచేఁ గవోలమ్ము తాటాకు కరణి
వెలవెలం బాతె శివశివా ♦ వెలది కపుడు.

భావిస్థానాభావశక్కు యానుశయానా యథా

శ్లో. నిద్రాభుకేకి మిథునాని కపోతపోత
వ్యాధూత నూతన మహీరుహపల్లవాని
తత్రాపి తన్వి నవనాని కియన్తి సన్తి
ఖద్యన్వ మా ప్రియత మస్య గృహం ప్రయాహి.

ఇతముందు సంకేతస్థలము దొరకదను శంకచేఁ బశ్చాత్తాపపడునది. దీని కుదాహరణము.

చ. ప్రియుని గృహనకేగఁదగు ♦ వేదుఱునొందకు తన్వి! నీకటా
సయితము కూర్చుకేకి మిథు శ నంబులు గల్గి కపోతపోత సం
చయములచేఁ గదల్పబడు ♦ జక్కనినూతనపల్లవంబు లెం
తయు నిగురొత్తువృక్షసముదాయములుండువనంబులుండవో.

తృతీయా యథా

శ్లో. కర్ణకల్పిత రసాలమజ్జరీ పిష్టరీకృతకపోల మణ్డలః
నిష్పతన్నయన వారిధారయా రాధయా మురరిపు ర్నిరీత్యతే

సంకేతస్థలమునకు భర్త్యయిరిగి తానేగకపోయినని పశ్చాత్తాపపడునాయిక
కుదాహరణము.

గీ. తీయమావిపూ గుత్తి శ్రుతిని ధరించి
దానికాంతిఁ బింజరితమైఁదనరుగండ
తలము గల్గి మురారిరా శ ధావధూటి
కనియెఁ గన్నీరు మున్నీరు ♦ గా స్రవింప.

ము ది తా య థా

శ్లో. గోష్ఠేషు తిష్ఠతి పతి ర్బధిరా ననాన్దా
సేత్రద్వయస్య చ నపాటవ మస్త్రీ యాతుః
ఇత్థం నిశమ్య తరుణీకుచకుమ్భ సీమ్ని
రోమాఞ్చ కఞ్చుక ముదఞ్చితమాతతాన.

గీ. వల్లభుఁడు పండుకొను గొడ్డఁపాకయందు
గుడ్డిది ననాంద యిడఁ దోడి ఁ కోడ లంధు
రాలనుచు సఖి చెప్పిన ఁ రాజవదన
గుబ్బకవయందుఁ బులకలా ఁ గుబ్బతిలై.

క న్యా య థా

శ్లో. కిచ్చిత్ కుచ్చితహార యష్టి సరళభూివల్లి సాచిస్మితం
ప్రాస్తభాస్తవిలోచనద్యుతి భుజాపర్యస్త కర్ణోత్పలమ్
అజ్జుశ్యా స్ఫురదజ్జలీయకరుచా కర్ణస్య కణ్డాయనం
కుర్వాణా, నృపకన్యకా సుకృతినం సవ్యాజమాలోకతే.

మ. సరళభూిలత సాచిహాసము భుజా శ నస్తంబు కర్ణోత్పలం
బరుదాకుంచితహారయష్టియు నపాం శ గాలోకమున్ గాిల నుం
గరపున్ గాంతి వెలుంగు సంగుళిఁ జెవిన్ శ గంఢూతివారించుచున్
ధరణీశాత్మజ పుణ్యవంతునొకనిన్ శ దర్శించె వ్యాజమునన్.

సామాన్యా నిరూపణమ్

విత్తమాత్రోపాధిక సకలపురుషానురాగా సామాన్యవనితా నన్యగ్నిమిత్రే
క్షీతిపతా వసురక్తాయా మిరావత్యా మవ్యాప్తిః తతః) విత్తమాత్రోవాధే రభావాది
చే నైవమ్ సాపి. కాశ్మీరహీరాది దాతరి మహారాజేన సురక్తా సతు మహర్షావతి
తేనా వగవ్యతే విత్త మాత్రోపాధితి.

ద్రవి్యమందుఁ గలయాశచే నెల్లరసు ప్రేమింనునది సామాన్యశ్రీ. దీనికి ధనమే
ప్రధానముగాని తక్కిన విచారణతో నిమిత్తములేదు. అగ్నిమిత్రుఁడను రాజునం దను
రాగము గల యిరావతియును శ్రీ యందీలక్షణము పట్టదు. జాతిచే సామాన్యయయును
విత్తము ప్రధానముగాఁ గలది కాదు. కావునఁ బై నుదాహరింపఁబడిన సామాన్యలక్షణ
మద్దానియందు వర్తింపదని భావము. అనినచో నీ యిరావతియుఁ గుంకుమపువ్వు వజ్ర
ములు మొదలగునవి యిచ్చు రాజును మాత్రమే ప్రేమించినదిగాని జడ దారిని వరింప
లేదు. కావున సకల పురుషానురాగము కలది. కాకున్నను విత్తమాత్రోపాధికత్వము
గలదేయగును. కావున నిదియు సామాన్యశ్రీ యనియే పరిష్కరింపఁబడినది.

సా మా న్య కు, ఉ దా .

శ్లో. దృష్ట్యా ప్రాజ్ఞాననిధౌ బహుధనం దాతార మభ్యాగతం
వక్షోజౌ తనుతః పరస్పరహితాశ్లేషం కురజ్జిదృశః
అనన్దాశు పర్యాంసి ముచ్చతి ముహూర్తాలామిషాత్ కున్తలో
దృష్టిః కించ ధనాగమం కథయితుం కర్ణానికం గచ్ఛతి.

మ. అతివిత్తాఢ్యుడు దాత సుందరుడు నౌ ♦ నభ్యాగతుంగాంచి త
త్సతిపాలిండ్లు పరస్పర ప్రియపరిఃస్వంగంబులక వర్తిలెక
కుతుకాశూదకమట్టె పుష్పమిషచే ♦ గుప్పించెగైశ్యం! బటక
శ్రుతియుగ్మంబునుడాసె దృష్టి యితఁ డిచ్చుక ద్రిన్యమెంతోయనక
ప్రకారాంతరమున నాయికా భేదములు.

ఏతాః పున రన్య సమ్భాగదుఃఖతా వక్రోక్తిగర్వితా మానవత్యశ్చేతి తీస్రోభవన్తి.

స్వీయా, పరకీయా, సామాన్య లనునాయికలు మువ్వురు. మరల నన్యసంభోగ
దుఃఖతయనియు వక్రోక్తి గర్వితయనియు మానవత్యయనియు మూడువిధముల విభ
జింపఁబడిరి.

అన్యసంభోగదుఃఖతా యథా

శ్లో. త్వందూతి నిరగాః కుజ్జం నతు పాపీయసో గృహమ్
కింశుకాభరణం దేహే దృశ్యతే కథ మన్యథా

తన నాయకుఁడన్య స్త్రీలో సురతప్రక్రియ గావించినందుకై పరితపించు దాని
కుదాహరణము.

గీ. ఏగితివి దూతిరో! పొడఁదింటి కీపు
పోవు పాపాత్ము నింటికిఁ ♦ బోవుదేని
కానుపించుట యెట్లులే ♦ మేనిపైని
కింశుకాభరణంబు లోఁకిరవాణి.

వక్రోక్తి గర్వితా ప్రేమగర్వితా సౌందర్యగర్వితాచేతి ద్విధా.

రెండవదియగు వక్రోక్తి గర్విత మరల రెండు విధములు. (1) ప్రేమగర్విత

(2) సౌందర్యగర్విత.

ప్రేమ గ ర్వి తా య థా

శ్లో. వపుషి తవ తనోతి రత్నభూషాం
ప్రభు రితి ధన్యతమా ౭ సి కిం బ్రవీమి
సఖ తనునయనాన్తరాళభీరుః
కలయతి మే న విభూషణాని కాన్తః.

గీ. నీదుతనువున మణిభూష ౧ నెమ్మి విభుఁడు
తొడుగుఁగావున ధన్యవు ౧ ణోయజాఱి?
దేహనేత్రాంతరమునకు ౧ దివులు వడుచుఁ
దొడవులను వల్లభుఁడు నాకుఁ ౧ దొడుగఁడెపుడు.

సౌందర్యగర్వితా యథా

శ్లో. కలయతి కమలోపమాన మక్షోః
ప్రళయతి వాచి సుధారసస్య సామ్యమ్
సఖి? కథయ కి మాచరామి కాన్తే
సమజని తత్ర సహిష్ణుతైవ దోషః.

గీ. దృక్కులకు నీ జొనర్చు నీ రేజములను
వల్కుగమికి బీయూషముకొ డ బోల్కినేయు
నిట్టులేవేవో యుపమలు డ వెట్టు భర్త
చర్యలను సహించుటయె దోసమునుము.

మా న వ తీ ఖే ద ము లు

న. ప్రియాపరాధనూచికా చేష్ట మానః సచలఘుర్మధ్యమో గురుశ్చ అల్ప
పనేయో లఘుః, కష్టాపనేయో మధ్యమః, కష్టతరాపనేయో గురుః, అసాధ్యస్తుగసా
భాస ఏవ, అన్య (స్త్రీ) దర్శనాది జన్మాలఘుః, గోత్రస్థలనాది జన్మా మధ్యమః, ఆపర
(స్త్రీ) సంగమజన్మాగురుః, అన్యథా సేద్యకుతూహలా ద్యపనేయో లఘుః, అన్యథా
వాదశపథాద్యపనేయో మధ్యమః, చరణపాతభూషణాద్యపనేయో గురుః

భర్త తన యెడలఁ గావించిన యపరాధమును నూచించు చేష్ట మానమనఁ
బడును. ఈ కోపము లఘుకోపము, గురుకోపము, మధ్యమకోపము, అని మూడు విధ
ములు. స్వల్పయత్నముచే నపనయింపవీలైనది లఘువు. కష్టముచే బోగొట్టఁజాలునది
మధ్యమము. మిక్కిలి శ్రమపడి విశేషయత్నముచే నపనయింప వీలైనది గురుమానము
ఏంతయత్నించిన నుడువకీలకాని మానము రసాభాసమే. పెఱతెరవఁగనుట మొదలగు
వానిచేఁ బుట్టునది లఘువు. పొరఁబాటున నితర(స్త్రీ) నామమునఁ దన్నుఁ బిలుచుట
వలనఁ గలిగినది మధ్యమము. అన్య(స్త్రీ) సంగమాది కారణములచే నుద్దయించినది గురు
మానము. ఇతరవిషయములయందుఁ గుతూహలము పుట్టించి యుపశమింపఁజేయ వీలైన
కోపము లఘువనఁబడును. నాయికను బ్రమాణములచేతను నసత్యాలాపములచేతను
నూతిడింపవీలైనది మధ్యమము. నాయికకు వలయు భూషణముల నొసంగి కాని పాదము
లకు నమస్కరించికాని యుపశమింపఁజేయ శక్యమయినది గురుమానము.

లఘుమానకు, ఉదా.

శ్లో. స్వేదామ్బుభిః క్వచన పిచ్ఛిల మజ్గ మేత
చ్ఛాతోదరి క్వచ న కణ్ఠకితం చకాన్తి
అన్యాయం విలోకయతి భూషయతి ప్రియేపి
మానః క్వధాన్యతి పదం తవ తన్న విద్యుః.

మ. సరసుండన్యను జూచినన్ మెయి విభూఃపల్ పెట్టుచున్నన్ గృశో
దరి? నీమేనునఁ గొన్నిచోట్లఁ జెమటల్ ♦ దట్టంబుగాఁ బుట్టుఁగా
దె? రహించున్ గద? కంటకాన్వితముగా ♦ దేహంబులోఁ గొంత కిం
కిరి కింకెక్కడఁ దావో? కాల్మిలుపఁగా ♦ నేరంజమి? నెచ్చెలీ.

మ ధ్య మ మా న కు, ఉ దా.

శ్లో. యద్గోత్ర స్థలనం తత్ర భ్రమో యది నమన్యసే
రోమాళివ్యాళ సంస్పర్శ శపథం తన్వి? కారయ.

గీ. పొరఁబడి మఱొక్కపేరునన్ య దరుణి? నిన్నుఁ
బిలిచితిని గాని వేటొండు య తలఁపు గాదు
నమ్మకుండినయెడఁ బ్రమాణమొనర్తు
రమణి? నీదునూఁగారు స్రగ్పమునుముట్టి.

గురుమానకు, ఉదా

శ్లో. దయితస్య నిరీక్ష్య ఫాలదేశం చరణాలక్తక పిష్టరం సపత్న్యాః
సుదృశో నయస్య కోణభాసా శ్రుతిముక్తా శ్శిఖరోపమా బభూవుః.

గీ. సవతి చరణంపులత్తుక ♦ తవిలి యెట్టు
వడిన నాథులలాట మేఁర్పడఁగఁజూచి
నట్టి కోమలిశాతద్యఁగంతరుచులఁ
జెవుల ముత్తైముల్ కెంపుల ♦ చెన్నువడసె.

ప్రథమ ప్రకరణము సమాప్తము.

ర స మ ం జ రి

ద్వితీయ ప్రకరణమ్

అష్టవిధనాయికా నిరూపణమ్.

ఏతా ష్టాదశాప్యష్టాభి రవసాఖిః ప్రత్యేకమష్టవిధాః, పోషిత భర్తృకా, ఖణ్డితా, కలహంస్తరితా, విపరీలబ్ధా, ఉత్కృణ్డితా, వాసకసజ్జా, స్వాధీనపతికా, అభిసారికా, చేతి గణనా ద్వైస్తావింశత్యైకశతం భవన్తి. తాసామ పుష్కతమ మధ్యమాధమభేదగణనయా చతురధికాశీతి యంతశతత్రయం భేదా భవన్తి యత్వైతాసాం దివ్యాదివ్యో భయభేదగణనయా ద్విపక్షాశ్చదధిక శతయంత సహస్రభేదా భవన్తి. దివ్యా ఇంద్రాణ్యా దయః, అదివ్యా మాల త్యాదయః, దివ్యాదివ్యా స్సీతాదయ ఇతి, తన్ను, అవస్థా భేదేనైవ నాయికాభేదాత్ జాతిభేదేన భేదస్వీకారే నాయికానా మివ నాయకానా మప్యా నస్త్యం స్వాత్. ఇంద్రాదయో దివ్యాః, అదివ్యామానవాః, దివ్యాదివ్యా అర్జునాదయ ఇతి యద్యపి ముగ్ధయా ధీరాదిభేదాభావః, తథావిధ ప్రజ్ఞా సామగ్ర్యభావాత్, తథాప్త విధత్వా భావోఽపి భవతుమర్హతి. తథాఽపి ప్రాచీనలేఖ నానుగోఢేన నవోఢా మ ప్యాల మైత్యేతే భేదా అవగతవ్యాః.

దేశాంతరగతే భర్తరి సంతాపవ్యాకులా పోషిత భర్తృకా. ఉత్కృణ్డితా హస్తరితా విప్రలంఘనాం పతి ద్వైతాంతరగతో నభవతీతి న తత్రాతివ్యాప్తిః, అస్యాశ్చేష్టా దశావసాః.

ప్రాచీన సాంప్రదాయాను సారముగ నిర్వచింపఁబడిన పదునాఱుగురు నాయికలును; నవస్థాభేదములచేతఁ బ్రత్యేకముగా మరల నెనిమిదివిధములుగా విభజింపఁబడిరి.

1 పోషిత భర్తృక	}	అని విభజింపఁగా నూటయిరువది యెన్నిది విధములగు నాయికలుగ వ్యవహరింపఁబడిరి, వీరిని మరల నుత్తమ, మధ్య, మాధమ భేదములచేరి 4 నాయికలుగ విభజించిరి, మరల వీరిని దివ్య, అదివ్య, దివ్యాదివ్య లను భేదములచే విభజింపఁగా 1152 నాయికలైరి.
2 ఖండిత		
3 కలహంతరిత		
4 విపరీలబ్ధ		
5 ఉత్కృణ్డిత		
6 వాసకసజ్జక		
7 స్వాధీనపతిక		
8 అభిసారిక		

శచీదేవి మొదలగువారు దివ్యులు, మాలతి మొదలగు వారదివ్యులు; సీతాదులు: దివ్యాదివ్యులు అనివ్యవహరింపఁ బడిరిగాని అట్లు వ్యవహరించుటసరికాదు. ఏలయనఁగ నవస్థా భేదముచే నాయికాభేదము వివక్షితము చేయఁబడినది గావున; జాతి భేదముచే వివక్షింపంగలిగించు నెడల నాయికలకువలె నాయకలకును ననంత భేదము కల్పింప వలసినప్పును. ఇంద్రాదులు దివ్యులు; మనుష్యు లదివ్యులు; అర్జునాదులు దివ్యాదివ్యులు నని; అదిగాక ముగ్ధకు ధీరాదిభేదములులేవు. (అందుకు కావలసిన ప్రజ్ఞా సామగ్రి ముగ్ధయందుఁగాన రూపింజేసి:) కావున ముగ్ధానాయికకు, అష్టవిధనాయికాత్వమునైతముఁ జెప్పదగదు.

కాంగార బ్రాచీన మతసంప్రదాయాను సారముగ నవోధ కీయప్రసిద్ధనాయి కాత్వము వివక్ష చేయబడెనని గ్రహింపవలయును.

1. ప్రోషితభర్తృక—

భర్త ఆస్వదేశమునకు జెల్లినపుడు విరహతాపానలముచే దశించునది.

1 ఉత్పలంత	}	వీరల పత్ని దేశాంతర గతుడు కానందున వారికి
2 కలహంతరిత		ప్రోషిత భర్తృకాలక్షణము సమన్వయింపదు.
3 విప్రలబ్ధ		
- ప్రోషిత భర్తృకయొక్క చేష్టలు దశావస్థలు.

ముగ్ధా ప్రోషిత భర్తృకా యథా

శ్లో. దుఃఖం దీర్ఘతరం వచత్యసి సఖవర్తాయ నో భాషతే
తైవాలై శ్శయనం సృజత్యసి పున శ్చేతే నవా లజ్జయా
కణ్ఠే గద్గదవాచ మచ్చతి దృశా ధత్తే న బాహ్విదకం
సంతాపం సహతే య దమ్బుజముఖే త ద్వేద చేభవః.

ఉ. సిగ్గున జెప్పదెన్నదును ♦ జేటులగున్, గురుదుఃఖవహ్నిలో
మగ్గుచు నాచుపాన్పునొనఁగరం బచరించియు మేనుదానిపై
నొగ్గదు కంట నీరిడ దఁహో స్వరభంగ మెసంగుచున్న దా
నగ్గజయాన తాప మెటు ♦ లాగునో? భావజుడే యెరింగెడిన్.

మధ్యా ప్రోషితభర్తృకా యథా.

శ్లో. వాస్తవస్తదేవ వపుషో వలయం తదేవ
హస్తస్య సైవ జఘనస్యచ రత్నకాఞ్ఞీ
వాచాలభృజ్గసుభగే సురభౌ సమస్త
మద్యాధికం భవతి మే సఖ? కిన్నిదానమ్.

గీ. కట్టు బుట్టంబు జేతికంకణము రత్న
కాంచియున్ దొంటివే యేమి శ కారణంబో?
సకల మయ్యది యధికమా శ సకియ?నేడు
షట్పు దారాప సుభగవశసంతమంను.

ప్రోధా ప్రోషిత భర్తృకా యథా

శ్లో. మాలా బాలాంబుజదళమయా మాక్తికే హారయస్త్రిః
కాంఞ్ఞీ యాతే ప్రభవతి హరా సుభ్రువః ప్రస్థితైవ

అన్యద్రుబ్ధముః కిముపి ధమనీ వర్తతేవా నవేతి

జ్ఞాతుం పాణే రహహ వలయం బాహుమూలం ప్రయాతి

మ. దనుజారాతి ప్రయాణమై చనఁగ నాతన్వంగి ముత్యాల పేర్లును లేదామర రేకుదండ మొలనూర్లుబోయె; నింకొక్కటిక వినుమా; నాడిబ్రక్కివృత్తి నీమఁగన కరన్వేషింపఁగా నేగెఁ గాంచనపుంగంకణ జాల మోలిమెయిఁ గరక్షంపుంబదేశానకుఁ

పరకీయా పోషితభర్తృకా యథా

శ్లో. శ్వశూః పద్మదళం దదాతి తదపి భూసంజ్ఞయా గృహ్యతే నద్యో మర్మరశంకయా నచ తయా సంస్పృశ్యతే పాణినా యాతుర్వాచి సుహృద్దణస్య వచసా ప్రత్యుత్తరం దీయతే శ్వాసః కించ న ముచ్యతే హుతవహకూరః కురంగీదృశా.

ఉ. ఇత్తటిఁ జేకఁగొన్న నిది శ్ర యెండి ధ్వనించు నటన్నశంకచే నత్త యొనంగు పద్మదళ శ్ర మానకయే బామనన్నఁ గొంచుఁ గించిత్తును దోడికోడలికిఁ శ్ర జెప్పక కాంత సఖిముఖాననే యుత్తరమిచ్చి వేడియగు శ్ర నూర్పుల వీడ కడంచె లోననే.

సామాన్యా పోషిత భర్తృకా యథా.

శ్లో. విరహ విదిత మంతఃప్రేమ విజ్ఞాయకాంతః

పునరపి వసు తస్మా దేత్య మే దాన్యతీతి

మరిచనిచయ మట్లేర్పొస్య బాహ్విదబిందూక

విసృజతి పురయోషి ద్వారదేశోపవిష్టా.

చ. తనయెడఁబాటుచేఁ బ్రకటి శ్ర తంబగు నాహృదయంపుఁ బ్రేముడిక మనముననెంచి వచ్చి యిడు శ్ర నాచెలువుం డధికంబుగా ధనం బని తలపోసి భోగిని గృ శ్ర హంగణమందునఁ గూరుచుండి తాఁ గనుల మరీచగంధమును శ్ర గాటుకగా నిడి వీడె నశ్రువులే.

కమప్రాప్తా ఖండితా యథా

అన్యోపభోగ చిహ్నితః ప్రాతరాగచ్ఛతి పతి ర్యస్యాస్స ఖండితా, ప్రాత రిత్యపతక్షణం, అస్యాశ్చేష్టాః, అస్ఫుటాలాప చింతా సంతాప నిశ్వాస తూష్ణిం భావాశ్రుపాతాదయః

పరకాంతను బొందిన (సంభోగించిన) చిన్నెలు గలవాడై పాత్రః కాలమున,
నేయువిదకడకు భర్తవచ్చునో యాయను ఖండితానాయక యనఁబడును. ఉదయ
మనుట నితర సమయములకు నుపలక్షణము. అనఁగా బాత్రః కాలమునందే గాక
యే వేళఁ యందైనను సరియే యని భావము. ఈయను చెయ్యిములు స్పష్టముగాని
మాటయుఁ, జీంత, సంతాపము, హానముదాల్చుట, నిట్కూర్పులు విడచుట, కన్నీరు
గార్చుట మొదలగునవి.

ముగ్ధా ఖండితా యథా

శ్లో. వక్షః కిము కలశాంకిత మితి కిమపి ప్రప్టు మిచ్ఛంత్యాః
నయనే నవోధ సుదృశః ప్రాణేశః పాణినా పిదధే.

గీ. ఏల? కలశంపుఁ జిన్నెల శ నెనఁగు వక్ష
మనుచు నేమియో పృచ్ఛసేయంగఁ దివురు
నా నవోధ సుందరి నయ శ గాబ్జములను
ప్రాణనాథుండు మూసె సంభ్రమముతోడ.

మధ్యా ఖండితా యథా.

శ్లో. వక్షోజ చిహ్నిత మురో దయితస్య వీక్ష్య
దీర్ఘం న నిశ్చసితి జల్పతి నైవ కించిత్
ప్రాతర్రతేన వదనం పరిమార్జయంతీ
బాలా విలోచనజలాని తిరోదధాతి.

గీ. స్తనయుగాంకితదయితం శ వక్షమ్ముగాంచి
పలుకదింతయు నిట్కూర్పు శ వదల దింత
నమ్మికకు వేకువక మోముదమ్మిఁగడుగు
నీటినెవమున మాటెఁగన్నీటి బోటి

ప్రాధా ఖండితా యథా

శ్లో. మా ముద్వీక్ష్య విపక్షపక్షలదృశః పాదాంబుజాల క్తకై
రాలిప్తానన మానతీకృతముఖ చిత్రార్పితే వాధవత్
రూక్షం నోక్తవతీ నవాకృతవతీ నిశ్వాసకోష్ఠే దృశౌ
ప్రాత ర్మజ్జశ మజ్జనా కరతలా దాదర్శ మాదర్శయత్.

చ. పరసతి కాలిలత్తుకలుగవర్సిన నాదు మొగమ్ము గాంచి సుం
దరి తల వాంచె చేప్పితముఁ శ దక్కి నిలంబడఁ జిత్రవైఖరి

బరుషము లాడలేదు పయిత్రశ్వానకవోష్ణములైన చూడ్కులం
బటవఁగ లేదు వేకువను శ్ర మంగళ మా ముఖరంబు ముందిడెన్.

పరకీయా ఖండితా యథా.

శ్లో. కాంకం నిరీక్ష్య వలయాంకిత కంఠ దేశం
ముక్తా స్తయా పరభియా పరుషా ననాచః
దూతీ ముఖే మృగదృశా స్థలదశ్చిపూరా
దూరాత్పరం నిదధిరే నయనాంతపాతాః

చ. అరయుచుఁ బ్రాణనాథు వల శ్ర యాంకిత కంఠతలంబుఁగఱంతతాఁ
బరుల భయముచేఁ బరుష శ్ర వాక్కులనాడఁగఁబోక ధారగాఁ
దొరఁగెనునశ్చిపూరములఁ శ్ర దోఁగిన దీన కటాక్షమాలికల్
పటపెను దవ్వు దవ్వులఁ బ్రేవర్తిలు దూతికమోముదమ్మిపై

సామాన్యా ఖండితా యథా.

శ్లో. ఉరస్తవ పయోధరాంకిత మిదం కుతో మేక్షమా ?
తతో మమ నిధీయతాం నసు పురా యదంగీకృతమ్
ఇతి ప్రచలచేతనః ప్రియతమస్య వారస్త్రియా
క్వణత్కనకకంకణం కరతలా త్సమాకృష్యతే.

చ. ఉరము పయోధరాంకిత శ్ర మహా! నహియించుట యెట్లెఱుంగఁబల్
విరసుఁడవీపు మున్ననిన శ్ర విత్తమునాకిడి యేగుమంచుఁ ద
త్తముఁ దారు కాంతు కయి శ్ర దమ్ములనుండి రణస్మణిప్రభా
స్ఫురిత సువర్ణకంకణముఁ శ్ర బుచ్చుకొనెన్ వెలకాంత బల్మిమె.

కలహంతరితా యథా.

పతి మమమత్య పశ్చాత్పరితప్తా కలహంతరితా, ఆస్యాశ్చేష్టాః భ్రాంతిసంతాప
సమ్మోహ నిశ్వాస జ్వర ప్రలాపాదయః.

ప్రథమమున భర్తను దిరస్కరించి యవలం దన కావించిన తిరస్కారమునకు నగచు
నది కలహంతరిత. ఈమె చేష్టలు భ్రాంతి, సంతాపము, మార్పు, నిట్టూర్పు, జ్వరము,
కలహంతరిత; మొదలగునవి.

ముగ్ధా కలహంతరితా యథా

శ్లో. అనునయతి పతిం నలజ్జమానా

కథయతి నాఽపి సఖదనాయ కించిత్

ప్రసరతి మలయానిలే నవోధా
వహతి పరంతు చిరాయ శూన్య మస్తః

గీ. అనునయింపదు లజ్జచే శ నతివ పతిని
జెప్పదు రవంతయేనియుఁ శ జెలులకయిన
మలయవాయువు వీవంగ శ మానసము
శూన్యమొనరించి చింతించె శ సుదతిచిరము.

మధ్యా కలహంతరితా యథా.

శ్లో. విరమతి కథనం వినా న ఖేద
స్మృతి కథనే సముదైతి కాఽపి లజ్జ
ఇతి కలహ మధోముఖి సఖ్యభ్యో
లపితు మనాలపితుం సమాచకాంక్షే.

గీ. చెప్పికొనక తీరదు దుఃఖ శ మెప్పుడైనఁ
జెప్పబో సిగ్గు పైకొని శ చెప్పనీ ద
టంచు మోమువాంచుచుఁ గల శ హంబుఁజెలికి
జెప్పటకుఁ జెప్పమికిని వాం శ ఛించె లలన

ప్రధా కలహంతరితా యథా.

శ్లో. అకరోః కిము నేత్రశోణిమానం
కిమకారీః కరపల్లవా సిరోధమ్
కలహం కిమధాః కుప్రధా రసజ్ఞే
హిత మర్థం, నవిదంతి దైవదప్తాః

గీ. ఏల తాల్చితి నేత్రమా శ యెఱ్ఱుడనము?
చెలువుని నిల్పుపై తేల శ చిగురుఁగేల?
నాలుకా! కలహించితి శ వేల? కినుకఁ
దెలియనేరరు మందభా శ గ్యులు హితమ్ము.

పరకీయా కలహంతరితా యథా

శ్లో. భర్తు ర్యన్య కృతే గురు ర్లఘురభూ ద్దోష్ఠీ కనిష్ఠీకృతా
దైర్యం కోశధనం గతం సహచరీ నీతిః కృతా దూరతః
నిరుక్తా తృణవ త్రాపా పరిచితా సోతస్విని బిందువ
త్సరోధా దవధీతో హతధియా మాత ర్బలీయా నిద్రిః

మ. చనియెన్నెచ్చెలి నీతి, పోయెద్రీప, కో శ శద్రీవ్యమానీలువు
జనియె; భక్తియడంగె, బోయెను బ్రతిష్ఠావాంఛయు, బిందువ
య్యెను సోతస్విని, యేవిభు గుణించి ముతన్నేవాచి దుర్బుద్ధి గో
పననై బిట్టు తిరస్కరించితిని శ దైవం బెంతకేనిదగు.

సామాన్య కలహంతరితా యథా

శ్లో. యత్పంకేరుహ లక్ష్మపాణికమలే భాగ్యాలయే యద్గురు
ర్వృస్తం వా మమ యల్లలాటఫలకే భాగ్యక్షరం వేధసా
తత్సర్వం సఖి యో యథార్థ మకరో తస్మిన్ ప్రకోపఃకృతో
ధి జ్ఞాం! ధి జ్ఞమజీవితం! ధి గతనుం! ధి క్షేప్తితం! ధి గ్వయః!

ఉ. పాణిని బద్ధచిహ్నమును శ భాగ్యమునక గురునున్ని ఫాలభా
గాన నదృష్ట సూచకముగా లిఖించు విరించి వ్రాతల
బూనియధార్థముక సలుపు శ పుణ్యుని దూటితి గోపగించితి
బ్రాణముఁ బ్రాయముక బనుల శ భావజునిక నను నోలిఁగాల్పనే.

విప్రలబ్ధా యథా.

సంకేత సేతనే ప్రియ మనవలోక్య సమాకులహృదయా విప్రలబ్ధా, అస్యా
శ్చేష్టాః నిర్వేద నిశ్వాస సఖీజనోపాలంభ చింతా శృపాత మూర్ఛాదయః
సంకేతస్థానమునందు ప్రియునిఁగానక హృదయమునఁబరితపించునది విప్రలబ్ధానామక
యనఁబడును. విప్రలబ్ధ చేష్టలు నిర్వేదము నిశ్వాసము చెలికత్తెలను దూఱుట; చింత
కన్నీరు గార్చుట మూర్ఛ మొదలగునవి.

ముగ్ధా విప్రలబ్ధా యథా

శ్లో. ఆరీభి శృపఁతైరనేక కవలైః కుష్ఠోదరం నీతయా
శూన్యం తచ్చ నిరీక్ష్య విక్షుభితయా నప్రస్థితం నస్థితమ్
న్యస్తాః కింతు నవోధనీరజదృశా కుష్ఠోపకణ్ఠే తృషా
తామ్యద్భృంగ కదమ్బ డమ్బర చమత్కారస్పృశో దృష్టయః

ఉ. ఒట్టుల మోసగించి చెలు శ లొయ్యుఁగంజముఁ జేర్చ శూన్యమై
నట్టి తదంతరంబుఁగని శ వ్యాకులయాచు నవోధ పోవలే
కట్టిటులుండలేకయు దృ శ హాలసభృంగ వితానకాంతుల
దొట్టెడి చూపులం బఱకు శ దొయ్యలి కంజ సమీపభూమిపై.

మధ్యా విప్రలబ్ధా యథా

శ్లో. సంకేత కేళిగృహ మేత్స్య నిరీక్ష్య శూన్య
మేణీద్యశో నిభృత స్విశ్వసితాధరాయాః
అర్థాక్షరం వచన మగ్ధవికాసినేత్రం
తాంబూల మ్మృకబళీకృతమేవ తస్మా.

చ. మరుని విలాసకుంజమున శ్ర మాససచోరుడు గానరామిచే
నిరీక్షకార్థయై నిభృత శ్ర నిశ్వసితాధరయాచు లేమ యు
క్షరము సంబె షల్కు చు విశ్రాంతము నేత్రములందు నన్యమై
వజ్రలగఁ దిమ్మలమ్మ నగ్రభాగమె మ్రింగుచు నిల్చె నత్తటిక.

ప్రగల్భా విప్రలబ్ధా యథా

శ్లో. శూన్యం కల్తగృహం నిరీక్ష్య కటిలం విజ్ఞాయ చేతోభవం
దూతీ నాఽపి నివేదితా సహచరీ పృష్ఠాఽపి నోవా తయా
శంభో! శంకర! చంద్రీశేఖర! హర! శ్రీకంఠ! శూలిక! శివ!
త్రాయస్వేతి పరంతు పజ్జుజదృశా భర్తస్య చక్రే స్తుతిః.

చ. అరసి నికుంజమెల్లఁ బత్రినచ్చటఁ గాన కసంగు కైతవం
బరయుచు దూతితోఁ బలుక శ్ర కాత్మసఖి మణి ముచ్చటించకే
హర!హర! చంద్రీశేఖర! శివా! శితికంఠ! ధనంజయాక్ష! శం
కర! ననుఁ గావుమా యనుచుఁ శ్ర గంజులోచన వేడె భర్తనిక.

పరకీయా విప్రలబ్ధా యథా

శ్లో. దత్త్వా ధైర్యభుజ్జమూర్ధ్ని చరణా వుల్లభ్య లజ్జానదీ
మణీకృత్య ఖలాంధకారపటలం తన్వాన్య న దృష్టః ప్రియః
సంతాపాకులయా తయాచ పరితః పాథోధరే గర్జతి
క్రోధాక్రాంతకృతాంతమత్తమహిషభ్రాంత్యా దృశౌ యోజితే.

మ. పదమూర్ధ ధైర్యభుజంగ శీరమున మోవనజేసి, లంఘించిహీ
నది, జేపట్టి ఖలాంధకారపటలిక, శ్ర నాథుంగనలేక, తా
మదనాగ్ని దురపిల్లి, దండధరశుంభత్కానరభ్రాంతిచే
త దళాళావధిఘోషం బెట్టును, సంధర్శించె బ్రాణారయై.

సామాన్య విప్రీలభ్యా యథా

శ్లో. కపటవచన భాజా కే న చిద్వారయోషా
 సకలరసికగోష్ఠీ వశ్చైకా వశ్చైతాఽసౌ
 ఇతి విహసతి రిజద్భృంగ విక్షిప్తచక్షు
 ర్వికచ కుసుమ కాంతి చ్చద్మనా కేళికుఞ్జః.

గీ. సకల రసికుల వదించు శ చతురవేశ్య
 యొక్క కుటిలుని కపటోక్తి శ జిక్కెననుచు
 రటదళిదృగంతములఁ గంచు శ రమ్యకుసుమ
 బాలరుచిమిష, కేళికుంజంబు నగియె.

ఉత్పా

సంకేతస్థలం ప్రతిభద్దు రనాగమనకారణం యాఽలోచయతి సా ఉత్పా.
 ఆవధిదిన సానాగతవతికాయాం ప్రోషితభర్తృకాయాం నాతివ్యాప్తిః. తస్యాః భర్తర
 వధిదినే భవనాగమనయమితి సంకేతపదేన వ్యావర్తనాత్. ఆస్యాశ్చేష్టః ఆరతి
 సంతాప, జ్వంభాజ్ఞాకృష్టి కంపరుదిత స్వావస్థా కథనాదయః

సంకేతస్థలమును గూర్చి నాయకుడు రానికారణ మాలోచించు నదియుత్పా వత్తు
 నని నిర్ణయించిన దినమునకు భర్తరానట్టి ప్రోషితభర్తృకా నాయికయం దీలక్షణమున
 కతివ్యాప్తిలేదు. ప్రోషితభర్తృకయొక్క పతి నిర్ణయ దినమునకుఁదనయింటికి రావలసిన
 నియమముగాని సంకేతస్థలమునకుఁగాదు; కావున నిచ్చట సంకేతస్థలపద ప్రయోగము
 చేత, ప్రోషితభర్తృకా నాయిక కీ లక్షణముపట్టదు. (అనగా, ప్రోషితభర్తృకను
 సంకేతపదము చేత విడదీసిరాదు) ఈయమ చేష్టలు అప్రీతి, జ్వగము, ఆప్రేమింతలు,
 ఒడలువిలుచుకొనుట, వణికు, విలాపము; తనదురవస్థను నితరులతోఁ జెప్పికొనుట
 మొదలగునవి.

ముగ్ధోత్పా యథా.

శ్లో. యన్నాద్యాఽపి సమాగతః పతి రతః ప్రాయః ప్రాపేదే పరా
 మిత్రం చేతసి చింతయంత్యపి సఖం న ప్రీడయా పృచ్ఛతి
 దీర్ఘం నశ్వసితం దధాతి చకితం న ప్రేక్షతే కేవలం
 కిచ్చి త్వక్వపలాండుపాండురరుచిం ధ త్రే కపోలస్థలిం.

ను. పెరిచానకదవులొందియుండఁగఁదగున్, శ విచ్చేయఁడయ్యెమామనో
 హరుడంచెంచియు; సిగ్గుచే నడుగఁబోకాచేటి, మార్గంబుఁ ద
 దరునకజూడక వేడి యూర్పునొకయింతక వీడకే కొంచెమొ
 పరివక్వంబగు నుల్లితెల్లఁదనముక శ బాటించెఁజెక్కిళ్లపై

మధ్యోక్తాయథా

శ్లో. అనేతుం నగతా కిము ప్రియసఖః భీతోభుజక్లాత్కిము?
కుర్ధోవా ప్రతిషేధవాచి కిమసా ప్రాణేశ్వరోవర్తతే?
ఇత్థం కర్ణసువర్ణకైతక రజః పాతోపహతచ్ఛలా
దక్షిణః కాపి నవోధసీరజముఖ బాహ్వాదకం ముఞ్చతి

మ. చన లేదో చెలి తోడిశేర దయితుక, య సర్పంపు భీయేమొ కే
భి నిషేధోక్తులఁ బట్టియే యలిగి రాశ్చలేదో, మనోనాథుడక
వనటక గర్ణసువర్ణ కైతకరజః య పాతంపు దంభమునక
గనులక నీటినిగార్చె బద్ధముఖ తత్కామార్తి కల్లాకుచుక.

ప్రాధోక్తాయథా

శ్లో. భ్రాతర్నికుంజ, సఖ యూధి, రసాల బంధో,
మాత స్తమస్విని, పిత స్తిమిర ప్రసీద,
పుచ్చామి కిఞ్చిదితి, నీరధరాభిరామో
దామోదరః కథయ కిన్న సమాజగామః?

గీ. అనుజ కుంజమ, ప్రియ బంధు య వామృశాః,
తిల్లి నిశి, తండ్రి తమ మ, మిత్రంబ యూధి,
నీలనీరదసుభగుడొ య నీరజాక్షుఁ
జేలరాడొ? దయక వచియింపలేరె.

పరకీయోక్తాయథా

శ్లో. స్నాతం వారిదవారిభి, ర్విరచితో వాసో ఘనో కావనే,
శీతైశ్చందనబిందుభి ర్మనసిజో దేవ స్సమారాధితః,
నీతా జాగరణవ్రతేన రజనీ, వ్రీడా కృతా దక్షిణా,
తప్తం కిం న తప? స్తథాఽపి సకథం నాద్యాఽపి నేత్రాతిథిః?

చ. జలదము నీట నల్పితిని య స్నానము, దట్టపుఁగాననంబునక
జలిపితినున్కి, మారు నత్రిశైత్యపుగంధపునీటఁ బూజలక
జలిపితి, జాగరంబు నిశీరఁజల్పితి; దక్షిణ నిచ్చితికద్రీపక,
చెలుపుని దర్శనమ్మునకుఁ జేయుదు నేతప మెట్టు లబ్బెడిక?

సామాన్యోత్కా యథా

శ్లో. కథ న్న కాంత స్సముపైతికుష్ట
మితంచరం చేతసి చింతయంతీ
ప్రాక్షాళయ నిష్పతదశువారా
వారాజ్ఞానా కాపి ధనాభిలాషాత్,

గీ. వత్తుబాదరింటి కనిరాడు శ ప్రాణకాంతుఁ
డనుచుఁ దలపోసి యెంతయు శ వనరి వనరి
వడవుఁ బడఁతి యొక్కర్తు ద్రవ్యంపుటానఁ
బాడము కన్నీటఁ దడిపెను శ బాదరుటిల్లు.

వాసక సజ్జ

అద్య మేప్రియవాసర ఇతి నిశ్చిత్య యా సురతసామగ్రిం సజ్జికతోతి సా వాసక
సజ్జా; వాసకోవారః; అస్యాశ్చేష్టాః, మనోరథ సఖిపరిహాస దూతిప్రశ్న సామగ్రి
సంపాదన మార్గవిలోక నాదయః.

శేడు నామనోహరుడు వత్తునన్న దినమని నిశ్చయించుకొని యేనాయకి రత్న
పకరణముల నాయత్త్రజనునో యా యమ వాసక సజ్జానాయక; వాసకమనఁగా వార
మని యర్థము. ఈ యమచేష్టలు, కోరికలు, చెలులను బరిహాసమునేయుట, దూతికను
బ్రశ్నించుట, సంభోగమున కుపకరించు సామగ్రిని సమకూర్చుట మార్గమరియుట
మున్నగునవి.

ముగ్ధా వాసకసజ్జా యథా

శ్లో. హారం గుమ్భతి తారకాంతి రుచిరం గ్రీహ్నాతి కాశ్చీలతాం
దీపం న్యస్యతి తత్ర కింతు బహుళంస్నేహం న ద త్రైపురః
ఆలీనా మితి వాసకస్య రజనౌ కామానురూపాం క్రియాం
సాచిస్మరముఖ నవోధసుముఖ కాచి త్సముద్వీక్ష తే?

ఉ. వచ్చు విభుండు రాత్రికని శ వాసకసజ్జక కూర్చు మేఖలకా;
గుచ్చును నాణిముతైముల శ కోవలు; దీపముఁబెట్టి తైలముకా
బెచ్చుగఁబోయ దందులను; శ వీడ మొగంబటు దిప్పి నవ్వుచుకా
జెచ్చెర గుప్తమా మదన శ చేప్టల కంతఁ బ్రతీక్ష సత్పడిక.

మధ్యా వాసకసజ్జా యథా

శ్లో. శిల్పందర్శయితుం కరోతి కుతుకా త్కష్టారహాసనృజం
చిత్రప్రేక్షణకైతవేన కిమపి ద్వారం ముహు ర్విక్ష తే

గృహ్య త్యాభరణం నవం సహచరీ భూమా జగీమా మిమా
దిత్యం పద్మదృశః ప్రతీత్య చరితం స్మేరాననోఽభూ త్సరః.

మ. తననైపుణ్యము వెల్లడించు మిషచేతం గుచ్చునబ్జసృజం
బును వేడ్క బలుమాటు చిత్రనిచయకముగ్జాచు వ్యాజమ్మనక
జను ద్వారానకు; జేట్టలంకృతి జగీరమాచ్చద్రుగ్గొంగొత్తభూ
వను గై సేయు; మరుండు తత్సదతి చేప్టల్ గాంచి యారా! నగ్గె.

ప్రగల్భావాసకసజ్జా యథా

శ్లో. కృతం వపుషి భూషణం చికురథోరణీ భూషితా
కృతా శయన సన్నిధౌ క్రముకవీటికా సంభృతిః
అకారి హరిణీదృశా భవనమేత్య దేహత్విమా
స్ఫురత్కనక కేతకీసుమకాంతిభి ర్దుర్దినమ్.

ఉ. మేన ధరించె భూషణ, నరమేయ సుధూపమువేసెగేశపా
శానకు, బొన్ను సన్నిధికిర జక్కగఁగూర్చెను నాకు వక్క లా
వైని గృహంబుఁజొచ్చుచునె ర వాసకసజ్జక దేహకాంతి జాం
బూనద కేతకీసుమ ర భూతినొనర్చెను దుర్దినంబుగ్గె.

ఏతన్నాయకా చేష్టాను మనోరథస్య ప్రధమాద్విష్టత్వాత్ మనోరథ యథేతి
ప్రతిజ్ఞాయతముదాహరతి.

మనోరథో యథా

శ్లో. ఆవయో రంగయో ద్వైతే భూయో విరహవిప్లవః
అద్వైతేచ స్మితంస్థితం నస్యా దన్యోన్యవీక్షణమ్.

గీ. తలఁప మాదు గాత్రంబుల ర ద్వైతమేని
పరిమితియె లేని విరహవిప్లవము కల్లు
నింక నద్వైతపద్ధతి ర ననంగఁబోదు
విరతసుస్మిత మన్యోన్యవీక్షణంబు.

పరకీయా వాసకసజ్జా యథా

శ్లో. శ్వశ్రూం స్వాపయతి చ్చలేనచ తిరో ధత్తే ప్రదీపాంకురాణ్
ధత్తే సాధకపోతపోతనినదై స్సాంకేతికం చేష్టితమ్
శ్వశ్రూర్నవివ ర్తితాజ్గలతికం లోలత్కపోలద్యుతి
క్వాఽపి క్వాఽపి కరాముజం పీయధియా తల్పాంతికే న్యన్యతి.

ఉ. దీపపుఁగాంతిఁగప్పె, మిషం శ దేలిచె నత్తను నిద్ర, మేడలం
దా వసిపావురాల నిన శ దాన్భటి నున్ని నెఱుంగఁజేసెఁ దా
నావయి బల్మఱంగలత శ నట్టిఁటు ద్రిప్పి చలత్కపోలయై
యావెకరంబు సెజ్జనిడె శ నావిభుబుద్ధిని నెచ్చటెచ్చటో

సామాన్యావాసకసజ్జా యథా

శ్లో. చోళం నీలనిచోళకర్షణవిధౌ చూడామణిం చుంబనే
యాచిష్యే కుచయోః కరార్పణవిధౌ, కాశ్చీం పునఃకాశ్చినీం
ఇత్థం చందనచర్పితై రక్రృగమదై రక్లాని సంస్కర్వతీ
తత్కిం య న్న మనోరథం వితనుతే వారేషు వారాజ్ఞనా.

సీ. “నీలనిచోళంబు శ హేలమైఁ దివఁగోరఁ
జోళంబు యాచింపఁ శ జూచుదానఁ
జుంబనంబొనరింపఁ శ జూచునప్పట్టునఁ
జూడామణినిఁగోరఁ శ జూచుదానఁ
గుచకుట్టలంబులఁ శ గోళుంబుంపడలంపఁ
గాంచన కాంచినిఁ శ గాంక్ష సేతు”

నెంతయును ధనాశ్రయిభింబి మదియందుఁ
జింతించి చింతించి శ యంత మేన

గీ. గంధ మలమిన కస్తూరి శ కలయఁబూసి
యంగముల సంస్కరించుచున్నట్టి వార
వనిత సంకేతదినముల శ వాంఛపడని
వస్తువొక్కటియును గానఁబడదు జగతి.

స్వాధీన ప తి క

సదా సామాతా ౭౭ జ్ఞాకరప్రియతమా స్వాధీనపతికా ఆస్యాశ్చేష్టః పన
విహారాది మదన మహోత్సవ మదాహంకార మనోరథావాప్తి పృథ్వితయః.

సర్వకాలము నాయక యొనరించు నభిప్రాయసహితమగు భూసంజ్ఞలు
మొదలగు వానిచే నా మెముభిప్రాయమును నాథుఁడెఱిగి తదనుకూలమగు కార్యముల
నెఱవేర్చుచుండు నెడల నా నాయకను స్వాధీనపతికానాయకయని వ్యవహరించెదరు.
ఈమెయొక్క చేష్టలు ఉద్యానవనవిహారము మరుశ్చేరిసంబంధమగు మదాహంకారము
మనోరథమును నెఱవేర్చు కొనుట మొదలగునవి.

ముగ్ధా స్వాధీన పతికా యథా.

శ్లో. మధ్యే న క్రశిమా, స్తనే న గరిమా, దేహే న వామజ్ఞిమా,
శ్రోత్రా న పృథిమా, గతౌ న జడిమా, నేత్రే నవా వక్రిమా,
లాస్యే న దృఢిమా, న వాచిఃటిమా, హాసే నవాస్పాతిమా,
ప్రాణేశస్య తథాపి మజ్జతి మనో మయ్యేవ కిం కారణమ్ ?

చ. నడుమునఁ గార్వమున్, గుచమునఁ గతిఁత్వము, మేననందమున్,
నడకలమాంద్యమున్, నగవ్రసన్ జతురత్వము, నాటఁదేటయున్,
బలుకులనేర్పు, కన్నుఁ గవ శ్రవశ్రీత, శ్రోణి బృధుత్వమున్, గనం
బడి వయినన్ రమించు విభు శ్ర మానసమేటికొ నన్నె మెచ్చుచున్.

మథ్యాస్వాధీన పతికా యథా

శ్లో. యదపి రతిమహాత్మవే నకారో
యదపి కరేణచ నీవిధారణాని
ప్రియసఖ! పతిరేష పార్శ్వదేశం
తదపి న ముఞ్చతి చేత్కిమాచరామి?

గీ. రతిమహాత్మవమున నే విరతినిదెల్పి
పోకముడిఁ బట్టి యెంత యశ్రుత్తాకయిడినఁ
బ్రాణనాథుండు మామకృపార్శ్వతలము
వదలి పోడేమి సేయుదుఁ శ్ర బద్ధనయన!

పౌఢా స్వాధీనపతికా యథా

శ్లో. వక్త్రస్యాధర పల్లవస్య వచసో లాస్యస్య హాస్యస్య వా
ధన్యానా మగవిన్దసుందరదృశాం కాస్తస్త్వనోతి స్తుతిమ్
స్వప్నేనాఽపి న గచ్ఛతి పుత్రివధం చేతఃపథం దృక్పథం
కాఽప్యన్య దయితస్య మేసఖ! కథం తస్యాస్తు భేదగ్రహః

మ. ధరఁ, గాఁతుండగువాఁడు ధన్యయగు కాంతాపాలి స్మేరాననా
ధర వాక్సంస్తుతిఁజేయు; నా ప్రియనకే శ్ర తన్వంగి స్వప్నాననున్
జౌరదేవాఁడును దృఙ్మనః పథములన్ శ్ర శ్రోతాధ్యమం దట్టిచోఁ
దరుణీ! యీమన కెట్టులేర్పడెడు భేదదజ్ఞున మూహింపుమా!

పరకీయా స్వాధీన పతికా యథా

శ్లో. స్వీయా స్స ని గృహే సరోరుహద్వళో యాసాం విలాసకృణత్
కాఞ్చీ కుణ్డల హేమకంకణ ఝణత్కారో న విశాఃవ్యతి
కోహేతుస్సఖి? కాననే పురపథే సాధే సఖసన్నిధౌ
భ్రామ్యస్తీమపి వల్లభస్య పరితో దృష్టి ర్నిమాం ముజ్చతి.

గీ. వలయమేఖలా కుండల శ కృణన నెనగు
స్వీయ లెండణో ప్రియునింటఁ శ జెలఁగుచున్న
నింటఁ బురమందు వనిఁ, జెలి † వెంటఁదిరుగు,
నన్నుఁ బెడఁబాయ దేటికో శ నాథుద్వప్తి.

వేశ్యా స్వాధీనపతికా యథా

శ్లో. స శ్లేష పత్రిమన్దిరం మృగద్వళో యాసాం సుఖాసాగర
సోతస్సూత్ర సరోజసుందరచమత్కారాద్వళో ఽభ్రమా
చిత్రంకిన్తు విచిత్రమస్మధకిలానై శద్యహేతోః పున
ర్ద్వితం చిత్తహరం ప్రియచ్ఛతి యువా మయ్యేవ కింకారణమ్?
మ. తతపీయావః యోధిపూరవిలస శ చ్ఛామంబుజాతచ్ఛవి
పత్రిభూసుందరనేత్రీలై న తరుణల్ శ ప్రాప్తింప నింటింటిలో
రతిశాస్త్రాదుల కోశలంబునకునై శ ద్రవ్యంబు నాకిచ్చుచు
న్మృతికానందముఁ గొల్పనివ్విభుఁడు, కాఁతా! వింత యే హేతువో!

అ భి సా రి క

స్వయ మభిసరతి ప్రియమభిసారయతి వా యాసాభిసారికా. అస్యా శ్లేష్టః
సమయానురూపవేషభూషణ శక్తిప్రజ్ఞా నైపుణ్యకపటసాహసాదయ ఇతి పరకీయా
యాః స్వీయాయాస్తు ప్రకృత ఏవ కృమిః, అలత్యతా సంపాదకస్య శ్వేతాద్యాభరణ
గ్రహణస్య స్వీయాభిసారికాయా మసంభవాత్.

నాయకుని యింటికి స్వయముగఁ .దానేగునదియు నాయకుని దనయింటికి
రప్పించు కొనునదియు నభిసారికా నాయక. అభిసారికరెండు విధములు 1 పరకీయాభి
సారిక 2 స్వీయాభిసారిక. పరకీయాభిసారిక సమయానుకూలముగ భూషణముల
వస్త్రముల(దాల్చి పరులు గుర్తింప కుండునట్లుగ నభిసరించునది. (ఇతరులు తన్నుఁ
జూతురనెడి భయము; తెలివితేటలు; బొంకు; సాహసము మొదలగునవి కలిగి
యుండునది.) ఇంకస్వీయాభిసారికకుఁ బరులు కాంతులను భయకంపాదులతోఁ బని
లేదు గావున కాలానుకూల వేషభూషణాదులఁ దాల్చక సహజముగ వేషభూషణము
అను మాత్రమే దాల్చుకొనును.

ముగ్ధాభిసారికా యథా

శ్లో. దూతీ విద్యుదుపాగతా, సహచరీ రాత్రి స్సహస్థాయిసీ,
దైవజ్ఞో దిశతి స్వనేన జలదః ప్రస్థానవేళాం శుభామ్,
వాచం మాజ్ఞలికీం తనోతి తిమిరస్తోమోఽపి ఝల్లీరవై,
రాతోఽయం జయితాభిసారసమయో ముగ్ధే! విముఞ్చత్రీపామ్.

మ. మెఱి పక్ష దూతికవచ్చె, చేటి నిశయున్ శ్రమేల్గొరి వెన్నంటె, వె
ల్వరిచెన్ గర్జఘనుండు జోస్యుఁడు శుభప్రస్థానకాలంబు, ఝ
ల్లీరవాలన్ దిమిరంపునంచయు పక్షల్కెన్ మంగళాలాపముల్;
దటిసెన్ బత్వభిసారకాలము, నెలంతా! వీడ్చ వీడంగదే!

మధ్యాభిసారికా యథా.

శ్లో. భీతాసి ఽనైవ భుజగాత్ పథి, మద్భుజస్య
నక్తే పునః కి మపి కమ్ప మురీకరోషి,
అమౌఘధంధ్వనిభి రక్షుభి తాఽసి, తస్మిన్!
మద్వాచి సాచివదనాఽసి, కి మాచరామి?

గీ. పథమునం బాములకు భయంకపడవుగాని
నాభుజాలింగన మన వ్రణంకెదేల?
జలధరధ్వని కదరవు శ్రవణీయ! నాదు
మాటకు మాటుమోమాదు శ్రవేటికిటు?

ప్రాధాభిసారికా యథా

శ్లో. స్ఫుర దురసిజభార భజ్గురాక్షీ
కిసలయ కోమల కాన్తినా పదేన
అథ కథయ కథం సహేత గన్తుం
యది న నిశాసు మనోరథో రథస్సాన్యత్.

తే. గుబ్బపాలిండ్ల భరమునఁ శ్ర గుంగుమేనఁ
బల్లవమనోజ్ఞ మృదురుచా శ్ర స్పదము పదముఁ
బఱపు నేలీల నడురేల శ్ర మొరపనేల
రథము కాదేని నిజమనో శ్ర రథము రమణి.

పరకీయా ౭ భి సారికా యథా

శ్లో. రభసా దభినర్తు ముద్యతానాం
వనితానాం సఖ, వారిదో వివస్వాన్
రజనీ దివసో, ౭స్థకార మర్చి
ర్విపినం వేశ్మ, విమార్గవ మార్గః

గీ. వారిదము రవి, రాత్రియే శ పట్టపగలు,
కాడె సదనంబు కటికి చీరకటియె వెలుంగు,
నతివరో! విమార్గమె మార్గ శ మగునువేగ
నభినరింపంగ యత్నించు శ నతివల కిల.

జోత్సా ౭ భి సారికా యథా

శ్లో. చన్ద్రోదయే చందన మజ్జకేశు
విహస్య విన్యస్య వినిర్గతాయాః
మనో నిహస్తుం మదనో ౭పి బాణాన్
కరేణ కౌన్దాన్ బిభరామ్బభూవ.

గీ. అమృతకరుఁ డుదయింపఁగా శ నంగకముల
గంధమలఁది నవ్వుచుఁ జను శ కలికి మనముఁ
గాటముగ వ్రేటువేయంగఁ శ గరమునందు
విషమశరుఁ డూనె నవకొంద శ విశిఖములను.

తమిసా ౭ భి సారికా యథా

శ్లో. నా ౭మ్బుజై ర్న కుముదై రుపమేయం
స్వైరిణీజన విలోచన యుగ్మమ్.
నోదయే దినకరస్య నవేంద్రోః
కేవలే తమసి తస్య వికాసః.

గీ. దినకర నిశాకరోదయశ్శుమ్మనను గాక
చీరకటిని మాత్రమే వికశించుఁగాన
స్వైరిణీలోక రుచిరలోకచనయుగమ్ము
కమలకుముదోపమేయమ్ము శ గాదుచూడ.

ది వ సా భి సా రి కా య థా

శ్లో. పల్లినా మధిపస్య పజ్జ-జదృశాం పరోత్సవము స్త్రీణే
జాతే, సదృజనా మిథఃకృతమహోత్సాహం పురఃపృస్థితాః
సవ్యాజం స్థితయో ర్విహస్యగతయో శ్శుద్ధాస్తమత్రాస్తరే
యానోస్విన్నకపోలయో ర్విజయతే శోఽప్యేషకణ్డగ్రహః.

మ. పరరాజాంగన లింటివారిఁ బిలువం శ బరోత్సవంబంచు వా
రరుగ్గ గుంపుగ ముందె, సంతసముతో శ నాలో మిషా వెన్నయై
చిటునవ్వు నగి, చేరి యంతిపురికిఁ శ స్విన్నంపుఁ జెక్కిల్లతో
సరసుండు, వగలాడి నల్పిన పరిష్కంఘా ప్తి వర్ధిల్లడి.

శ్లో. లోలచ్చేలచమత్కృతి పృవిలసత్కాఞ్చేలతార్కుంకృతి
న్యశ్చత్కాఞ్చ బన్ధబన్ధురవలద్వక్షోజకుమ్భాన్నతి
స్ఫూర్జదీధితి విస్ఫురదతి చలచ్చామికారాలజ్జృతి
కీడాకుఞ్జగృహం ప్రయాతి కృతినః కన్యాఽపి వారాజనా.

ఉ. తూలెడు చేలపుఁ హూయల శ తో, గలర్కుంకృతి నొప్పుకాంచితో
మేలినిచోళబంధమునగమించు వలత్కుచ కుంభపాళితో,
గ్గాలెడుకాంచితో నటె స్ఫు శ రద్ధతితో, జలహేమభూషతో
వాలెడు రోవెలంది ధనవంతుని కేళినికుంజభూమికిఁ.

ముగ్ధాయా లజ్జాపా)ధాన్యేన, మధ్యాయా, లజ్జామదనసామ్యేన, ప్రగల్భ
యాః పా)కాశ్యపా)ధాన్యేన, ధీశాయా ధైర్యపా)ధాన్యేనాఽధీరాయా ఆధైర్య
పా)ధాన్యేన ధీరాధీరాయా ధైర్యా ధైర్యపా)ధాన్యేన క్షేప్తాయాస్నేహాధిక్య
పా)ధాన్యేన కనిష్ఠాయా స్నేహాన్యునత్వపా)ధాన్యేన, పశోధాయాః సంగుప్తి
ప్రాధాన్యేన, ముగ్ధాయా ఇవ కన్యాయా అపి లజ్జాపా)ధాన్యేన, సామాన్యవనితాయాః
ధనపా)ప్తిపా)ధాన్యేనా ఽప్తవిధనాయికావర్ణనమితి విశేషః.

ముగ్ధకున్యేనప్రధానముగఁ జేసియు; మధ్యకున్యేన మదనవ్యాపారాసక్తియును
బుధానముగఁజేసియు; బుగల్భకుఁ దనవృద్ధయమందలి యభిప్రాయమును జెల్లడిం
చుట ప్రధానముగఁజేసియు ధీరకు (అనఁగా, తనకోపమును దానొనర్చెడి పనులవలన
నూహించుకోఁదగురీతిని జెల్లడించునాయక) ధైర్యమును బుధానముగఁ జేసియు. అధీ
రకు (తనకుఁగల కోపమును స్పష్టముగఁ జేష్టలచేతను మాటలచేతను జెల్లడించునది)
అధైర్యము ప్రధానముగఁ జేసియు. (ఇక్కడ అధైర్యమనఁగా. తన కోపమును లోపల
దాచుకోలేని తనమని తాత్పర్యము (ధీరాధీరకు) తనకుఁగల కోపమును బుకటించియు
బుకటింపనటుల చేష్టలచేతను మాటలచేతను బుకాకింపఁ జేయునది. ధైర్య ధైర్య

ములఁ బ్రధానముగఁ జేసియు శ్రేష్ఠకు నధిక మైతి) ప్రధానముగఁ జేసియుఁ గనిష్ఠకు నల్పమైతి)ని బ్రధానముగఁ జేసియుఁ, బరోధకు (తనవ్యాపార మితరులెఱుంగకుండు నట్లుగ సంచరించుటను బ్రధానముగఁ జేసియు ముగ్ధానాయకకువలెఁ గన్యును సిగ్గును బ్రధానముగఁ జేసియు: సామాన్యకు (వేళ్ళకు) ధనమార్జించుటను బ్రధానముగఁ జేసియు నష్టవిధనాయకా నిరూపణము చేసినారని తాత్పర్యము.

ప్ర వ త్సృ త్ప తి క

శ్లో. ప్రస్థానం వలయైః కృతం ప్రియసఖై రస్మైరజసంగతం
ధృత్యా న క్షణమానితం వ్యవసితం చిత్తే నగన్తుం పురః
యాతుం నిశ్చితచేతసి ప్రియతమే సర్వైస్సమప్రసృతం
గన్తవ్యేసతి జీవిత! ప్రియసుహృత్సార్థం కిముత్సృజ్యతే.

చ. పతి చన నిశ్చయింపఁగనె ర పైనముసేసెను గంకఱాలటే
హితులగు నశువుల చనియె ర నింపును నేగె క్షణంబునుండకే
మతిచనె మున్నె యీగతి నమంబుగ నెల్లరుఁబోవ నేల జీ
వితమ! సుహృత్పతి ని్విడితి ర వెన్నొని నీవును బోవలెంగదా.

ఇత్యాది ప్రాచీనగ్రంథకారలేఖనాత్ ఆగ్రిమక్షణే దేశాస్తరనిశ్చితగమనే ప్రేయసి ప్రవత్సృతృతికా ౭ పి నవమీనాయకాభవితమర్హతి తథాహి తస్యాః ప్రోషితపతికా విప్రలభ్యైత్యాదు నా ౭ స్తర్భావః, భర్తృస్సన్నిధివర్తిత్వాత్ న కలహః స్తరితాయా మస్తర్భావః కలహభావాత్ పత్యరవమానితత్వాచ్చ నా ౭ పి ఖండితాయాం ప్రియస్యా న్యోపభోగచిహ్నితస్యా ౭ గమనా ౭ భావాత్ ప్రియాయాః కోపాభావదర్శనాత్ కాకుచన కాతరపేక్షణాది నూచితా న్తపక్ష పాతదర్శనాచ్చ న వాసక సజ్జాయాం వారనియమాభావాత్ - సామగ్రి సజ్జీకరణాభావ నిర్వేదాది దర్శనాచ్చ నస్యాధీనపతికాయా మగ్రిమక్షణవ సంగతివిచ్ఛేదదర్శనాత్ నహి స్వాధీనపతికాయాః కదాచిదపి సంగతివిచ్ఛేదఇతి సంప్రదాయః ప్రజన్మపి స్వాధీన పతికాయా నిరుధ్యతే ఆన్యథా భర్తరి స్వాధీనతైవ భక్యేత నేహతథా, సర్వథా భర్తృ విరేగగమనాత్ కిభిన్నీర్వేదా శుభిపాత నిశ్వాస వనవిహారాది మదన మహోత్సవ వ్యతిరేకదర్శనాచ్చ, నా ౭ ప్యభిసారికాయాం, అభిసార తృప్తవాభావాత్, ఆస్తస్తాప దర్శనాచ్చేతి యుక్తమత్సక్యామః. లక్షణంతు యస్యాఃపతి రగ్రిమక్షణే దేశాస్తరం యాస్యత్యేవ సా ప్రవత్సృతృతికా; అస్యాశ్చేష్టాః కా కుచన కాతరపేక్షణ గమన విఘ్నావదర్శన నిర్వేద సన్తాప సమ్మోహ నిశ్వాసబాష్పదయః

“ప్రస్థానంవలయైః” ఇది మొదలగు ప్రాచీన గ్రంథకారుల లక్ష్యములచేత సుతరక్షణమునం దెవతెవెనిమిటి నిశ్చయముగ పరదేశమునకేగెనో అట్టివనియకను ప్రవత్సృతృతికానాయకయని యందురు. ఈనాయక పైని వివరించిన యష్టవిధ నాయక లలోఁ జేరదని నిరూపించు చున్నాఁడు. ప్రోషితభర్తృకత; విప్రలభ్యకు; ఉక్తాంతికు; షష్ఠ సర్వథా సన్నిధియందే యుండును గావున వారలయం దీ నాయక కంఠర్పాదము

లేదు. కలహించుట, పతిని దూఱుట మున్నగు ధర్మములు లేనందున; గలహంతరిత యందంతర్భావములేదు. పరకాంతారభిచిహ్నుములతోఁ బతి యింటికి రానందునను నీయమ యట్టి పత్నిపై నలుగుట మొదలగు కారణములు లేనందునను- అన్యాయదేశాధికాభి స్వరవికారాదులతోఁగూడిన మాటలనుట; బెడరినచూపులఁ జూచుట మొదలగువాని వలన హృదయమున ననురాగమున్నట్లు నూచితమగుటచే ఖండితానాయక యందంతర్ భావములేదు. అవధిదిననిర్ణయము లేకుండుట వలనను, రక్ష్యపకరణముల సంపాదిం చుటలేనందునను నిర్వేదాదు లుండుటచేతను వాసకసజ్జయందంతర్భావములేదు. ఉత్తర త్నామునందే కూడిక లేకుండుట వలన స్వాధీన పతికయందంతర్భావములేదు. స్వాధీన పతికకు సర్వకాల సర్వావస్థలయందును ఒక సమాగమ విచ్ఛిత్తి యుండునని సంప్రదా యము. భర్త ప్రయాణమై పోయిదలచిన స్వాధీనపతిక వలదని వారించినచోఁ బతి ప్రయాణ ముడుగును. అట్లుగ భర్త తన స్వాధీనమందుండఁడని యానాయక స్వాధీనపతికయే గాదు. ఈనాయకపట్టనట్లుగాఁగ, తలచినచోఁ భర్త దేశాంతరమునకేగియేతరును గావునను; నించుక నిర్వేదము, కన్నీళ్ళు విడుచుటయు, నిట్టూర్పులవిడుచుటయుఁగలదు గావునను: ఉద్యాన వన విహారాదులు మదనమహోత్సవము లేదు గావునను; నీపె స్వాధీనపతిక కానేరదు. అభిసారికనాయకవలె సంచారము లేనందునను, హృదయతాపమున్నందు వలనను, అభిసారికనాయకయందంతర్భావములేదు; అందుచే నీప్రవర్త్యత్పతికను నవమనాయకగాఁ జెప్పుట యుచితముగాఁ దలంచుచున్నాము. అగుచో నీనాయకకు లక్షణమేమనగా, ఏనాయకయొక్కపతి తలచినచోఁగ నుత్తరత్నామునందే దేశాంత రమున కేగునో యాయమ ప్రవర్త్యత్పతికనాయక, ఈమె యొక్క చేష్టలు, కాకు స్వరయుక్తవచనములు; బెడరుచూపులు, ప్రయాణమున కంతరాయములగు పనుల నెదురుచూచుట; నిర్వేదమభినయించుట, సంతాపము, విలాపము, నిట్టూర్పులు విడు చుట, కన్నీరుగార్చుట మున్నగునవి.

ముగ్ధాప్రవర్త్యత్పతికా యథా

శ్లో. పాశేశ్వరే కిమపి జల్పతీ నిర్గమాయ
తామోదరీ వదన మానమహుఃకార
ఆలీ పున ర్నిభృత మేత్య లతానికుఞ్చ
మున్మత్తకోకిల కలధ్వని మాతతాన.

గీ. పయనమునుగూర్చి నాథుండు ౧ పలుకునంత
దిగులుఁగాంచి కృశోదరి ౧ మొగమువాంచె
నింతలోఁ బొదచాటున ౧ కేగి చేటి
నలిపె నున్మత్త పరభృత ౧ కలరవంబు.

మగ్ధాప్రవర్త్యత్పతికా యథా

శ్లో. గన్తుం ప్రియే వదతి నిశ్చలతం న దీర్ఘ
మాసీత్ తదా నయనయో ర్జల మావిరాసీత్

ఆయుర్లసిం పరితు మేణదృశః పరంతు
ఫాలస్థలీం కిము కచస్సముపాజగామ.

గీ. పయనమనఁ బతి; శ్వాస హ్రస్వయితోచే
నశువుల్ పుట్టె నపుడు మృగగాఱీ కనులఁ
గచము చనియెను నాయు రక్షరముఁ జదువ
ఫాలతలమున కనఁగ దైవారె నహహ.

శ్లో. నాయం ముఞ్చతి సుభుజవామపి తనుత్వాగే వియోగజ్వర
స్తేనాహం విహితాఙ్జలి ర్యదుపతే పృచ్ఛామి తత్త్వం వద
తామ్బూలం కుసుమం పటీర ముదకం య ద్భస్థభిర్దీయతే
స్యాదత్రైవ పరత్ర త త్కిము విషజ్వాలానళీ దుస్సహమ్.

మ. తనువుక వీడిన; వీడదీ విరహసం శ తాపంబు స్త్రీజాతి, గా
న నినుక వేడెదఁగేలుమోడ్చి; నిజముక బల్కుందగుకృష్ణ! యీ
యనుఁగుంజుట్టములిచ్చు చందనము వీరడ్యంబుక విరుల్స్వఃపురిక
మనలోకాన వలెక గలంచు నొకొ శుంభతామ్రాలకూటాగ్నులై.

శ్లో. స్యస్తం పన్నగమూర్ధ్ని పావయుగళం భక్తిర్విముక్తాగురౌ
త్యక్తా నీతి రకారి క్షిభవతో హేతో ర్మయా దుష్కృతమ్
అఙ్గానాం శతయాతనా నయనయోః కోఽపిక్రమో రారవః
కుమ్భిపాక పరాభవశ్చ మనసో య క్తస్త్వయి ప్రసీతే.

మ. సరసుండా! ఫణిమాళిఁ బావయుగముక శ సంధించితిక వీడితిక
గురుభక్తిక నయముక ద్యజించితి మతే శ్రురంపుఁ గార్యంబులక
జరుపలేదు భవన్నిమిత్తమునఁ బ్రస్థానం బొనర్తేని వా
విరినేత్రంబుల కబ్బు రారవము కుంభిపాకమా నాశ్మకున్
బరువౌ యాతన లింద్రియంబులకు సంప్రాప్తించు నిక్కంబుగన్.

సామాన్యప్రవత్సత్వతికా యథా

శ్లో. ముద్గాం ప్రదేహి వలయాయ భవద్వియోగ
మాసాద్య యాస్యతి బహిస్సహసా యదేతత్
ఇత్థంనిగద్య విగళన్నయనామ్బుధారా
వారాజ్ఞా ప్రియతమం కరయౌ ర్బభార

గీ. “సీవియోగార్తి వలయంబు శ నిలువఁబోదు
కాన ముదిగ్గి నిమ్ము కంఠకణముకొఱక”
టంచు వెలయాలు ప్రియుని కర్పరాబ్జయుగముఁ
బట్టుకొనె నశ్రువులు పిండుకగట్టి కురియ.
జెండియుఁ బ్రకారాంతరమున నాయికా భేదములు,

అహితకారిణ్యపి ప్రియే హితకారి ణ్యుత్తమా

శ్లో. పతి శ్చయనమాగతః కుచవిచిత్రితోరస్థలః
ప్రసన్నవచనామృతైః పరమతర్పి వామభ్రువా
అచర్చి సుభగస్త్రిద్యుతిపటీరపంకద్రవై
రపూజ విలసద్విలోచన చమత్కృతై రమృబజైః.

తన కపకార మొనర్చినను బతికి మేలొనఁగూర్చునది యుత్తమ.

మ. పరనారీకుచ చిత్రితోరమునఁ దల్పంబెక్కుప్రాణేశ్వరుం
బరమప్రీతివనోమృతంబులను నానావామాఝీ దేలిం చె; భా
స్వరహాసాభిపటీరపంక నలిలార్చల్ చేసె; సాకూత వి
స్ఫురదఝీద్వయ చిత్రితాంబుజములన్ బూజించె బల్ ప్రోడయై.

మ ధ్య మ

హితాహితకారిణిప్రియే హితాహితకారిణీ మధ్యమా.

శ్లో. కా నై సాగసి కఞ్చుకస్పృశితయా సాచీకృతగీవయా
ముక్తాః కోపకషాయమన్మథశక్తకూరాః కటాక్షాంకురాః
సాకూతే దరహాసకేసరవచోమాధ్వీక ధారాలసా
ప్రీతిః కల్పలతేవ కాచన మహాదాసీకృతా సుభావా.
మేలొనర్చినమేలు; కీడొనర్చినగీడు సేయునది మధ్యమ.

ఉ. దోసమొనర్చియున్ విభుఁడెదోమిషఁగంచుకమాన, మార్మోగం
బై సతి, మారతీవ్ర నిశ్రితాంబకకోప కషాయవీక్షలం
గీసె; నతండువేడ, స్మిత శ కేసరవాఙ్మధుమాధురీర్షురీ
భాసురహార్దకల్పలత శ వానికీ గానుకనిచ్చె మెచ్చుగఁ.

అ ధ మ

హితకారిణ్యపి ప్రియే హిత కారిణ్యధమా. ఏవైవనిర్మిత్తకోసా చండిత్య
భిధీయదే, అస్యా నిష్కారణకోపత్వా దధమైవ చేష్టా

శ్లో. ప్రసానే తవ యఃకరోతి కమలచ్ఛాయం ముఖామౌర్భుమహే
శీఖండద్రవధారయా శిశిరయా మార్గం పుర సిన్ధుతీ
తస్మిన్ ప్రేయసి విద్రుమద్రవనదీ రంగ త్తరంగభ్రమి
భ్రాంతకాంత సరోజ పత్రి సదృశా భూయోదృశా కృత్యసి.

భర్త తనకు మేలొనగూర్చుచున్న అపితమాచరించునది మధ్యను. అకారణ ముగఁ గోపగించునేని యీ నాయకనే చండి యందురు, అకారణాగ్రహ మూనుట వలన నీయమ చేప్చ యధమముగానే యుండును.

ఉ. నీవయనంబునందుఁ దరుగణీ! యెవఁడాస్యముఁ దమ్మినీడలం
దాపు, సుశీత గంధరస శ్ర ధారల మున్నెపథంబు ముంచు, నీ
వాపతిఁ గోపగింతు విది శ్ర న్యాయమె విచ్రమ నీరవాహినీ
క్షేపతరంగ వృత్తములఁ శ్ర జిక్కినపద్మసదృశవీక్షలకా.

విస్తరభియా ప్రత్యేకమేతానా సుత్తమమధ్యమాధమభేదా నోదాహృతా.

ఇతి ద్వితీయ ప్రకరణమ్

గ్రంథవిస్తరభితిచే నీముగ్ధాది నాయకలకు సుత్తమ మధ్యమాధమ భేదములను వివక్ష చేసి యుదాహరింపలేదు. కావున నింతవో నాయక నిరూపణము మగిసినది.

స ఖ ని రూ ప ణ మ్

విశ్వాస విశ్రామకాణి పార్శ్వచారిణీ సఖి ఆస్యా మణ్డనోపాలమ్భ శిక్షా
పరిహాస ప్రభృతీని కర్మాణి-

నాయక యొక్క నమ్మకమునకుఁ బాత్రమయినదియు నాయకతో సర్వ కాలము జెలంపంటియుండు నదియుఁ జెలిక తైయనఁబరఁగు. ఇది యొనర్చు పను లేవి యనఁగ, నాయక కలంకరించుట, నిందనేయుట; కామవ్యాపారముల నేర్పుట అప మాన్యముచేయుట (పరియాచకము లాడుట) లోనగు నవియుని తెలియనగును,

మ ణ్డ న ం య థా

శ్లో. స్తనకనక మహీధరోవకణ్ఠే

ప్రియకరపల్లవ ముల్లస త్రప్తమోదమ్

రహసి మకరికామిషా ల్లిఖన్తిం

కమలముఖి కమలై స్సఖం జఘాన.

గీ. తన కుచనువర్ణ శిఖరి చెంతలను బ్రియుని

హస్తపల్లవమును రహస్యముగఁ బ్రత్ర

భంగమిషను రచించి యుర్రొప్పొంగు చెలిని

కమలములచేత శిక్షించెఁగమల వదన.

ఉ పా ల మో ఘ య థా

శ్లో. సాన్ద్రాన్తానై ర్ముఖరితదిశ శ్చేణయ స్తోయదానాం
ధారాపాతై ర్ధరణివలయం సర్వతః ప్లావయన్తి
తేన స్నేహం వహతి విపులం మత్స్యభి, యుక్తమేతత్
త్వం నిస్సేహో యదసి తదిదం నాథ మే విస్మయాయ.

చ. ఉజ్జములచేత దిక్తటము ౩ లొయ్యన మోయిగ వర్షధారలక
ధరణితలంబు ముంచె జలదండలు దానన స్నేహవిస్తృతిక
బరంగెను నాయనుంగు సఖ శభావ్యమ యయ్యది; నీవు స్నేహముక
దొరంగుటఁజూడ విస్మయముతోచును నాదు హృదంతరముక.

శి ఙ్గా య థా

శ్లో. సానన్ద మాలి! వనమాలి విలోకనాయ
నిర్లగ్న కుంజమితి కిన్తు విచారయేథాః
ర్ముజ్జ్వరిణో మధులిహో దివసే భ్రమన్తి
రాత్రౌ పున శ్చపల చచ్చుపుటా శ్చకోరాః.

గీ. సకియ! వనమాలిఁ గన నికుంజమునకేగు
మైన నొకటి తలంపు మేరమనఁగఁ జవలు
ర్ముంకరించుచు మధుపముల్ ౩ సంభ్రమించుఁ
గ్రమ్ము నోర్విప్పికొని చకోరములు టేల.

ప రి హా సో య థా

శ్లో. ఆగారభిత్తిలిఖతాసు సేవేదయన్వ
క స్సప్తమో దశసు మూర్తిషు లోకభర్తుః
ఇతం సఖజనవచః ప్రతిపద్య సద్య
స్సీతాస్మిత ద్యుతిభి రుత్తరయాఞ్చకార.

గీ. దేహలీ కుడ్యమందుఁ జిక్రింపఁ బడిన
పద్మనాభునిరూపముల్ ౩ పదిటిలోన
నేడవదియగు మూర్తి వేరేమటన్న
సఖుల కిడె నుత్తరము స్మితశ్చాయ నీత.

సఖ్యాః పరిహాసవత్ ప్రియస్యాపి పరిహాసోఽథా.

శ్లో. భూనిసంజ్ఞయా ౨౨దికసి తన్ని సఖం న వాగ్భి
రితం విహస్య మురవైరిణి భాషమాణే
రాధా చిరాయ దశనవ్రణ దూయమాన
బిమ్బాధరం వదన మాన మయాశ్చకార.

చైలికత్తియ పరిహాసమొనర్చునటువలెనే నాయకుఁ డపహాస్యము సేయుట కుదాహరణము.

గీ. కన్నునన్నల శాసించు శ గాని చెలుల
నేల మాటాడవని నవ్వు శ కృష్ణుఁగాంచి
పంటి గంటులఁ జిరపరివృథితమైన
వాతెరఁ దనర్చు మోమును శ వంచె రాధ.

ప్రియపరిహాసవత్ ప్రియాయాపి పరిహాసోయథా

శ్లో. దివ్యంవారి కథం? యత స్సురధునీమాళౌ, కథం వావళో
దివ్యం? తద్ధివిలోచనం కథమహి ర్దివ్యం? సచాక్షేతవ
తస్మాద్ద్యౌశివిధౌ త్వయాద్యముషీణో హరః పరిత్యజ్యతా
మిత్రం లభనవా విహస్య లపిత శృచుభి శ్శివాయాస్తు వః.

నాధుఁడు పరిహసించు నటువలెనే, భార్యయు, పరిహసించుట కుదాహరణము.

చ, సురనది నీదుమాళివయిఁ శ జూపున నగ్నియు; మేనఁబాములున్
నటలుట దివ్యమెట్లగుచు శ బల్కుమ? ద్యౌతము నహరించు నా
సరమిడుమంచు హేలమెయి శ శాంతి నవ్వుచుఁబల్కు గేరు నా
హరుఁడు కృపాకరుండయి యశహర్షిశమున్ మము నేలుఁ గావుతన్.

దూతీ నిరూపణమ్.

దూత్యవ్యాపారపారశ్శతాదూతీ. తస్యా స్పంఖుటన విరహానివేదనాదీనికర్మాణి.
(నాయకుని యనుసంధానము చేయుట మొదలగు) దూతికా వ్యాపారముల
యందు నిపుణతగలది దూతియనఁబరలును. ఈ యమచేష్టలు నాయకునిఁ గూర్చుట
నాయకయొక్క విరహవేదనాదికము నాయకుని కెఱింగించుట మొదలగునవి;

స ం ఘ ట న ం య థా

శ్లో. అచ్చతి రజని, రుదచ్చతి
తిమిర మిదం, దూతి చచ్చతి మనోభూః,
ఉక్తం న త్యజ, యుక్తం
విరచయ, రక్తం మనస్తస్మిన్

గీ. మానసము వల్లభుని యందు శ మరులు కొనియె
రాతి) వచ్చెను జీకటి శ క్రమ్ముకొనియె
స్మరుడు చెలరేగి మార్కొన శ సాంగజొచ్చె
దగిన దొనఁపుమీ మాటఁ శ దప్పబోకు.

వి ర హ ని వే ద నం య థా

శ్లో. చక్రే చంద్రముఖి ప్రదీపకలికా ధాత్రా ధరామండలే
తస్యా దైవవశా ద్దశాఽపి చరమా ప్రాయ స్సముస్మీలతి
తమ్బూమి శ్శిరసా నతేన సహసా శ్రీకృష్ణ! నిక్షిప్తతాం
స్నేహస్తతి తథా యథా న భవతి త్రైలోక్య మన్తం తనుః
మ. సతి స్తప్తీంపబడెఁ ప్రదీపకలికార్చాపూజ్యతి ధాతచే;
ద్యుతిహీనంబయి యద్ది యంత్యదశ కుద్యోగించె నీదృగ్గతిక
నతనై పల్కుచునుంటి స్నేహమిడు దారన వేగ లేకున్నచో
నతిగాఢంబగు సంధకారమగుఁ గృష్ణా! మూడులోకములక.

నా య క ని రూ పణమ్

శృంగార స్వభయనిరూప్యత్వాన్నాయకోఽపి నిరూప్యతే. సచ త్రివిధః
పతి రుపపతి రైవికశ్చేతి.

శృంగార రసము నాయకా నాయకుల నిరువురంబులి నిరూపింపఁ దగినది,
కావున నాయకుని లక్షణముగూడ నిరూపింపఁబడుచున్నది, నాయకుడు పతియనియు
నుపపతియనియు, శైశికుడనియు ముతైఱంగులక బరఁగెడిని.

ప తి స్వ రూ ప ము

విధివత్ పాణిగాహకః పతిః యథా.

శ్లో. త్వం పీయూషమయూఖి ముఖ్య శిశిరస్నిగ్ధా సుధాశీకరాం
స్త్వం భోగీంద్ర విలమ్బసే కిమి ఘణాభోగై శ్శనై ర్వీజయ
త్వం స్వర్వాహిని కిచ్చ సిచ్చ సలిలై ర్నై శ్శిరీహాపమై
స్నేయం శైలసుతా కతోరమహనః కాన్త్యా పరిక్లామ్యతి.

యథాకాన్త్రముగ వివాహమాడినవాడు పతియనఁ బడును. అందులకు
కుదాహరణము.

చ. దిరిసెన పువ్వువంటి మృదు శ దేహము కల్గిన శైలకన్య భా
స్మరకీరణాళి డస్సె శశి! శ చల్లని స్నిగ్ధసుధాకణంబులక

గురియు మహీ! విలమ్బమిక ౩ గూడదు వీవుము మెల్లమెల్ల నీ
పరపుషణాళి విప్పిసురరవాహిని! చల్లము వారిబిందులక.

ప తి భే ద ము లు

అనుకూల దక్షిణ ధృష్ట శత భేదాత్ పతిశ్చతుర్థా.
అనుకూలుడనియు దక్షిణుడనియు ధృష్టుడనియు శతండునియుఁ బతిని నాల్గువిధముల
విభజించిరి.

అ ను కూ లుఁ దు

సార్వకాలిక పరాజ్ఞనా పరాజ్ఞుఖత్వేనతి సర్వదా స్వీయాయా మను రక్తోఽ-
నుకూలః, యథా

శ్లో. పృథ్వి! త్వం భవకోమలా, దినమణే! త్వం తైత్త్య మజీకురు
త్వం వర్త! న్లఘుతాం ప్రయాహి, పవన! త్వం స్వేద ముత్సారయ
సాన్నిధ్యం శ్రీయ దండకావన! గిరే! నిర్గచ్ఛ మార్గాద్భహిః
సీతాఽసౌ విషినం మయాసమా యతో నిర్గన్తు ముత్కణ్ఠతే.

సర్వకాల సర్వావస్థలయందు స్వీయయగు తనభార్యయందే యనురాగము
గలిగి; పరస్మైపరాజ్ఞుఖుడై యుండువాఁ డనుకూలనాయకుఁడు.

మ. ధరణీ! కోమలవై మెలంగుమికమిత్రా! తైత్త్యముంబొందుమా
ధరమా! మార్గము నిమ్మ మారుతమ! స్వేదంబొర్పు మార్గంబ! డ
గ్గరుమా పేరిమి, దండకావనమ! పీఠ క ౩ క ౯ సన్నిధింబొందుమా
త్వర, నాతో నటవీన్ధలంబునకు నీతాకాంత రాఁగోరెడిక

సకల నాయకవిషయ సమసహజానురాగో దక్షిణః

శ్లో. ఏతత్పురస్కరతి పద్మద్భశాం సహస్ర)
మక్షిద్వయం కథయ? కుత్ర) నివేశయామి
ఇత్యాకలయ్య నయనామ్బురుహే నిమిల్య
రోమాఞ్చితేన వపుషాశీత మచ్యుతేన.

ఋషు భార్యసక్తుడయ్యును; అందఱు నాయకలయందు సమానమైన కలపు
గలవాఁడు దక్షిణనాయకుఁడు.

ఉ. మన్నికటంబునక గలరు ౩ మాన్యలు కాంతలు వేయిమంది; నా
కున్నవె కన్నులన్ని; యెటులోకని సొక్కుట నీవ పల్కుమా?
యన్నవదూతి యంచు నలిగనాక్షుండు గన్నుల మూసి తా గగు
రొన్న తనూరుమాప్రతిఁ ౩ గూడిన మేనున నీల్చె నత్తటిక.

ధృష్టుఁ డు

భూయోః శృంగకృతదోషోఽపి భూయో నివారితోఽపి భూయః ప్రశ్రయ
పరాయణో ధృష్టః, యథా

శ్లో. బద్ధో హోఽయైః కరకములయో ద్వారతో నారితోఽపి
స్వాపం జ్ఞాత్వా పునరుపగతో దూరతో దత్తదృష్టిః
తల్పిపాస్తే కనకవలయం ముక్త మన్వేషయన్త్యా
దృష్టో ధృష్టః పునరపి మయా పార్శ్వపవ వ్రీనుప్తః.

తనకాంత యెడల మాటిమాటి కషకారముగావించి నాయకచే మాటిమాటికి
దిరస్కరింపబడిన వాడయ్యును; మాటిమాటికి నాయకయెడల వినయమునఁబ్రవర్తించు
వాడు ధృష్టుఁడు.

చ. కరముల హార పంక్తులను శ గట్టితి ద్వారము వెల్వరించితిన్
బటపుచు దూరదృష్టులను, శ స్వాపమెఱింగెనో యేమొ వచ్చి నన్
దొరయక ప్రక్కఁబండ్లఁ గయి శ దొర్లిన కంకణమున్ గ్రహింప నే
నరయఁగ సెజ్జయించుకడనాతఁడు చేతికిఁ జిక్కె నెచ్చెల్లీ!

శ తుఁ డు

కామినీ విషయ కపటపటు శృతః యథా.

శ్లో. మాళౌదామనిధాయ గణ్డఫలకే వ్యాలిఖ్య పత్రావళిం
కేయూరం భుజయో ర్నిధాయ కుచయో ర్విన్యస్య ముక్తాస్రజమ్
విశ్వాసం సముపార్జయన్ మృగదృశః కాఞ్చీవేశచ్చలా
సీవీగ్రస్థి మపాకరోతి మృదునా హస్తేన నామభ్రువః.

తా నాచరించిన రహస్యమును నాయకకుఁ డెలియకుండునటుల వంచనచేయుట
యందు మిగుల సేర్పరియైనవాడు శతుఁడు.

మ. శిరమందుంచెను దండ, గండమున వ్రాసెన్ బ్రతరేఖాళి, భా
స్వరబాహాద్వయి నంగదంబులునిచెన్ శ బాలిండ్లపై హారముం
చె రహిన్ సమ్మకముంగడించె నటఁగాంఠచిన్ బెట్టు వ్యాజమృగన్
దరుణీ, నీవి నపాకరించె మృదుమాస్త్ర ప్రిధిమల్ గ్రాలఁగన్.

ఆచారహానిహేతుః పతి రుపపతిః, యథా

శ్లో. శక్తాశృంఖలితేన యత్ర నయనప్రాప్తేన నప్రీక్ష్యతే
కేయూరధ్వని, భూరిభీతి చకితం నోయత్రీవా శ్లివ్యతే

నోవా యత్ర శనై రలగ్నదశసం బిమ్బాధరః పీయతే
నోవాయత్ర విధీయతే చ మణితర తత్కిరతం కామినోః

సదాచారభంగమునకుఁ గారణ మగు పతి ఉపపతి (అనఁగాభర్తగాక, పర నాయకుడని యర్థము)

ఉ. జంకను సంకెలంబడుట శ నల్ప భపాంగవిలోక సంబులక
సంకటమబ్బు సంగదపు శ సందడికంచుఁ గవుంగిలింప, రా
తంకముచేత మోవిని రకదంబుల నానకయేని, గోలరే
పొంకముఁ గాన రమ్మణిత్రమున్ వినరారత మేరి కింపగున్

ఉపపతిర ప్యనుకూలాదిభేదేన చతుర్విధః, పరంతు శతత్వం నియత మనియత మితరత్

ఉపపతినిగూడ; అనుకూల, దక్షిణ, ధృష్ట శత భేదములచే, నాలుగురకముల విభజించినారు, అయితే శతత్వము మాత్రము నియతము, ఇతరములగు ననుకూల ధృష్ట దక్షిణ నాయకత్వము లనియతములని తెలియ నగును.

వై శి కుఁ డు

బహుశ వేళ్ళోపభోగరసికోపైశికః, యథా

శ్లో. కాఞ్చీ కలక్వణిత కోమలనాభికాంతిం
పారావతధ్వని విచిత్రిత కణ్ఠపాళిమ్
ఉద్భ్రాంతలోచన చకోర మనజ్గ రజ్జ
మాళాస్మహే కమపి వారవిలాసవత్సాః

మిక్కిలి వేక్యాసంభోగమునం దుత్సాహముగలవాఁడు పైశికుఁడు

ఉ. కాంచినిగల్గునాదమున శ గ్రాలెడు కోమలనాభికాంతితో
సంచితసత్కపోత నినదాత్త శ విచిత్రిత కణ్ఠపాళితో
మించి భ్రమించు చూడ్కులనుగమేల్చిచకోరయుగంబుతో బ్రకా
శించు భనాంగనారతి విశేషముగోరెద నద్వితీయముక.

పైశికస్తా త్రమ మధ్యమాధమ భేదాత్ త్రివిధః, దయితాయా భూయః ప్రకోపేప్యపచారపరాయణ ఉత్తమః.

శ్లో. చక్షుఃపాస్త ముదీక్ష్య వక్ష్యులదృశ శ్చోకారవిన్దశ్చియం
నోచ్చై ర్జ్వలతి నస్మితం వితనుతే గృహ్లాతి వీటీం నవా
తల్పాస్తముపేత్య కిన్తు పులకభ్రాజత్కపోలద్యుతిః
కాన్తః కేవల మానతేన శిరసా ముక్తాస్రజం గుమ్ఫతి.

ఈ శైలిక నాయకుడును ఉత్తమమధ్యమాధమ భేదము వలన మూడు విధములు. నాయక యొన్ని పర్యాయములు కోపించినను దానికి సేవలొనర్చి వశపఱచుకొనుట యందాసక్తి కలవాడు తమవై శికుడు.

మ. నయనం బెట్టనిదమ్మి దీటగుటఁ గంటం దాను వీక్షించి పల్లయినక బల్లఁచు గట్టిగా, విడమునేయంబోడు, నవ్వం జహా!
శయనోపాంతము మెల్లజేరి పులకాంశచంద్రపాళీద్యుతిక
దయతుం డొదలవంచి గుచ్చెడిని ముక్తమాలిక బూనికక.

మధ్యమవైశికుడు

ప్రియాయాః ప్రకోపే కోప మనురాగంవా నప్రకటయతి చేష్టయా మనో భావం గృహ్లాతి స మధ్యమః, యథా.

శ్లో. ఆస్యం యద్యపి హాస్యవర్జితమిదం లాఙ్ఘ్యేన వీతం వచో నేత్రం శోణసరోజకాన్తి తదపి క్వాపి క్షణం స్థీయతామ్
మాలాయాః కరణోద్యమో, మకరికారమ్భః కుచాభోగయో ర్ధూపః కుస్తలధోరణీషు సుదృశ స్సాయ స్తనో దృశ్యతే

ప్రియకుఁ గోపము కల్గినప్పుడు తానుకోపపడక, అనురాగమును చూపక, యా యమచేష్టలచేఁ దన్మనోగత మెఱింగెడువాడు మధ్యమవైశికుడు.

చ. మొగమున నవ్వు కన్నడదు శ పుట్టదు పల్కుల సొంపు కంటకెం పు గదిరె; నిప్పు డొండెడకుఁ శ బోయెదఁ గా కొగి దండగ్రువ్వఁ జ న్నుగవను బత్రభంగమును శ నూల్కొలుపన్ దలకుఁ సుధూప మే యు గడఁగు సాయపుక సమయకమాకతనక; ధ్రువమంతియేయగుక.

అ ధ మ వై శి కు డు

భయ కృపా లజ్జా శూన్యః కామక్రీడాయా మకృతకృత్యాకృత్య విచారోఽ ధమః, యథా

శ్లో. ఉదయతి హృది యస్య నైవ లజ్జా, నచ కరుణా, నచ కోఽపి భీతిలేశః
వకుళ ముకుళకోశ కోమలాం మాం పునరపి తస్య కరే న పాతయేథాః

భయముగాని, దయగాని, సిగ్గుగాని లేనివాడును, రత్యాదుల యందిది యొనరిం పనప్పుననిగాని, యొనరింపరాదనిగాని విచారింపక వర్తిలువాడును నధముడు (ఉదా హరణము)

ఉ. పుట్టిననాటనుండియాను శ్రీ బుట్టదు సిగ్గు భయంబు లేశమున్
బుట్టదు మానసమునను, శ్రీ బుట్ట దొకింతయుఁ బ్రేమవానికిన్;
ముట్టినఁ గందు నప్పొగడఁ మొగ్గలకోశ మటుల్ మనోజ్ఞునై
నట్టి ననున్ గృహమరల శ్రీ నాతనిచేఁ బడఁద్రోయక మృరో!

మానీ చతురశ్చ శశవీవాస్తర్భవతః మానీ యథా

శ్లో. బాహ్యకూతపరాయణం తవవచో వజ్రోపమేయం మనః
శ్మశ్మత్వా నాచ మిమా మపాస్య వినయం వ్యాజా ద్భిషాఃప్రస్థితే
ప్రాతర్గీత విలోకనే పరిహృతాలాపే వివృత్తాననే
ప్రాణేశే నివతంతి హస్త కృపణా వామభ్రువో దృశయః.

మానియు జతురుడు నను నిరువురు నాయకులును శతనియందంతర్భావమును
బొందుదురు.

చ. మనము కఠోరవజ్రమగు శ్రీ మాటనృతంబను పల్కులన్ విన్నె
వినయము వీడె ఛద్రమున శ్రీ వీడె గృహంబును వచ్చె వేకువన్
గనుఁగొనఁ డేమి హృదయ మొగంబటు పెట్టడ లేని నాథు మీఁ
ద నకట! దీనదృష్టులను శ్రీ దత్తరుణీమణి చొన్నె నమ్రయై.

చ తు రు డు

వాక్పిష్ట వృజ్ఞ సమాగమ శ్చతురః

ఆ ద్యో య థా

శ్లో. తమోజటాలే హరిదస్తరాలే,
కాలే నిశాయాస్తవ నిర్గతాయాః
తలే నదీనాం నికటే వసీనాం
ఘటేత శాతోదరి క నృహాయః?

మరతవ్యాపారమందుఁ దనకుఁగల కోర్కెను మాటలచేతను జేష్టలచేతను,
వ్యంగ్యముగా (స్పష్టముగా హృద్గతమును నివేదించక) ప్రకటించువాడు చతురుడు
ప్రథమోదాహరణము.

గీ. అనువమ తమో జటాలదిగంతరమున
నడికిరేయిని వెడలు సంరదర్శమందు
నదుల దరులందు, ఘోరకారనములందు
నీకుఁ దోడెవ్వరగుదు రేసీరజాక్షి!

ద్వితీయాయథా.

శ్లో. కాస్తే కనక జమ్బీరం

కరే కిమపి కుర్వతి,
అగారలిఖితే భానా
బిన్దు మిన్దుముఖదదౌ.

గీ. స్వర్ణజంబీర ఫలమును శ బ్రాణవిభుడు

చేతితోఁబట్టి గోటితోఁ శ జెనకుచుండ
దేహళీకుడ్యమందుఁ జ శ్రుతింపఁబడిన
సూర్యబింబంబుపై సున్నఁ శ జుట్టె లలన.

ప్రాప్తితః పతి రుపపతి రైవశిశ్చ భవతి.

ప్రాప్తితఃపతి ర్యథా.

శ్లో. ఊరూరమ్భా, దృగపికమలం, శైవలం కేశపాశో,

వక్త్రించన్ద్రో, లపితమమృతం, మధ్యదేశోమృదాశమ్,

నాభిఃకూపో. వళిరపినరిత్, పల్లవఃకించపాణి,

ర్యస్యా సాచే దురసి నకథం హస్త తాపస్యశాన్తిః.

పతియు సుపపతియు శైశికుఁడును ప్రియురాలిని వీడి దేశాంతరమున కేగిన
ప్రాప్తితులగుదురు.

చ. అరణ్యులు పెందొడలో నయవ శ మబ్జము నాఁచు సుకేశపాశమూఁ

గరతలమూఁ బ్రవాళము ముఖంబగుఁ బద్మము నాభి బావియా

వజ్రులు వలగ్నమూ బిసము శ పల్కమృతంబగు, నారు వాఁక, యే

తెఱవకు దానిఁదాల్పక మరదిశశమియించునె తాపమక్కటా!

ప్రాప్తిత ఉపపతిర్యథా.

శ్లో. యాన్త్యా స్సర స్సలీలకేళి కుతూహలాయ

వ్యాజాదుపేత్య మయి వర్తని వర్తమానే

అస్తస్మితద్యుతి చమత్కృత దృక్తరక్షై

రణ్ణీకృతం కిమపి నామదృశ స్మృతామి.

మ. జలకంబాడుతమిఁ సరస్సునకుఁ గంఠజాతాక్షి విచ్ఛేయఁ బోఁ

గలితచ్ఛద్యుడనై పథంబునను నేఁగగానంగ రా నాపె కే

వల మంతస్మితకాంతిచిత్రిత సుదృ శ గ్వ్యాపారవీచీచ్ఛటన్

లలి నంగీ కృతిఁ జూపె నేది? యది వాఁలాయమ్ము భావించెదఁ.

హ్యోగో జ్ఞో యథా

శ్లో. అధృత పరిగళ నిచోళబన్ధం
ముషిత నకార మవకృద్వప్తిపాతమ్
ప్రకటహసిత మున్నతాస్యబిమ్బం
పురసుదృశ స్మరచేష్టితం స్మరామి.

గీ. పోకముడి విప్ప వలదను శ బుద్ధిలేక
వకృమాద్వప్తి పాతముల్ శ పటపఞ్చోక
ప్రకటహసితోన్నతాస్య బింబయగు గణిక
మదనువ్యాపార మెంచెద శ మనమునందు.

అనభిజ్ఞో నాయకో నాయకా భాసవివ యథా

శ్లో. శూన్యే నద్మని యోజితా బహువిధా భజీ వనం నిర్జనం
పుష్పవ్యాజముపేత్య నిర్గత మథస్సారీకృతా దృప్తయః
తాంబూలాహరణచ్చలేన విహితౌ వ్యక్తౌచ వక్షోరుహా
వేతేనాపి నవేత్తి, దూతి కియతా యత్నేన సజ్జాస్యతి?

ఎంత నూచనచేసినను నాయక భావమెఱుంగనేరనివాడు నాయకాభాసుడు
గాని నాయకుడు కాడు.

మ. జనశూన్యంబగు నింటఁ జిట్టకములకా శ సర్వంబు నేఁజేసితికా
జని యుద్యానమునందుఁ బుష్పమిమఁ జంఁచదృష్టి సారించితికా
బనిగాఁదమ్ములమిచ్చు వ్యాజమున నేఁబాలిండ్ల బైత్వెట్టితికా
గనలేఁ డింతయు నాదుభావ మిటులై నకా దూతి యెట్లోగదే!

నచ నాయకాయా ఇవ నాయకస్యాపి తేభేదా స్సన్తితి వాచ్యమ్; తస్యా
అవస్థాభేదేన భేదాః, తస్యచ స్వభావభేదేన భేదా, ఇతి విశేషాత్. అనుకూలత్వం దక్షి
ణత్వం ధృష్టత్వం శతత్వమితి చత్వారవివ నాయకస్య స్వభావా ఇతి. అన్యథా
ఽవస్థాభేదేన యది నాయకస్యాపిభేద స్సాస్తిత్ తదా ఉత్కల విపృల్లభి ఖండితా
యోనాయకా స్వీకృతవ్యాః; తథాచ సంకేత వ్యవస్థాయాం స్త్రీణా మనాగమనేఽ
సంప్రదాయాత్ నాన్యనాగమశక్త్యా ధూర్జత్య మన్యోప భోగచిహ్నితత్వంచ
నాయకానాం నతు నాయకానాం తాః ప్రతి తద్ధుటనే రసాభాసావత్తేః

నాయకకు నిర్ణయించిన భేదములన్నియు నాయకునకును నిర్ణయించఁగూడదు
అగునో నాయకకు నవస్థాభేదము చేతను నాయకునకు స్వభావభేదముచేతను భేద నిర్ణ
యము చేయ వలయుననుట విశేషము. అనుకూల దక్షిణ ధృష్ట శతత్వాది భేదములచే
నాయకుని స్వభావములు నాల్గు విధములుగ నిర్ణయించిరి. అట్లుగాక యవస్థాభేదమును

బట్టి నాయకునకును భేదముకలుగునేని ఆప్పుడు ఉత్పన్న; విప్రలబ్ధు; ఖండితాది నాయకుల నంగీకరింప వలసినవచ్చును. అట్లంగీకరింతుమేని సంకేత స్థలమునకు నువిదలు రాకుండుట సంప్రదాయ విరుద్ధముగావున స్త్రీ రాకుండుటకు గారణమేమియను సందేహము పురుషులకిది గలగదు. ఈ కారణముచే నుత్పన్ననాయకుడులేడు. ధూర్తత్వము నన్యోపభోగచిహ్నితత్వమును నాయకులకేగాని నాయికలకులేవు; ఏల యన? స్త్రీలకు సయితము ధూర్తత్వాన్యోపభోగచిహ్నితత్వములను జెప్పుట రసా భాసము, గావున; విప్రలబ్ధ ఖండిత నాయకులని వేఱుగ లేరు.

స ర్వ స చి వ్రు డు

లేమిం నర్మసచినః పీతమర్ద విట విదూషక భేదా చ్చతుర్విధః.

అనాయకుల యొక్క కీర్తనాసఖుడు పీతమర్ద విట చేట విదూషక భేదముచేత నాలుగు విధములుగ విభజింపఁబడెను.

పీ త మ ర్దు డు

కుపితస్త్రీ వ్రసాదకః పీతమర్దః, యథా

శ్లో. కోయం కోపవిధిః ప్రయచ్ఛ కరుణాగర్భం వచో, జాయతాం
పీయూషద్రవ దీర్ఘికా పరిమళై రామోదినీ మేదినీ
అస్తాంవా, స్పృహయాళు లోచన మిదం వ్యవర్తయన్తీ ముహూ
ర్వస్త్రై కువ్యసి తస్య సుందరి తపో, బృన్దాని వన్దామహే.

మ. కతమేమి! యిటు కోపగింతు, కరుణాగర్భంబుగాఁబల్కుమా
తతపీయూషరసంపు దీర్ఘికల నెఱ్ఱావిన విరాజిల్లుతన్
క్షీతి; పోనిమ్మిది గూడఁ; గోర్కెవడునక్షీన్ మాటికిఁ ద్రిప్పియే
కృతిఁ గోపింతువా తత్తపోవితతికిఁ శ్ర గేల్మోడ్తు నశాంతమున్.

కామతస్త్రకలా కోవిదోవిటః, యథా

శ్లో. ఆయాతః కుముదేశ్వరో, విజయతే సర్వేశ్వరో మారుతో
భృజ్ నూస్ఫర్జతి భైరవో, న నికటం ప్రాణేశ్వరో ముఖ్యతి
ఏతే సిద్ధరసాః, ప్రసూనవిశిఖో వైద్యోనవద్యోత్సవో
మానవ్యాధి రసౌ కృశోదరి కథం? త్వచ్ఛేతసి స్థాస్యతి!

కామప్యాపార శాస్త్రమునందుఁ బ్రవీణుడు విటుడు

చ. విరహిభయప్రదుండు తొగ శ్ర వేలుపువచ్చె, నశేషచేతనే
శ్వరుడు సమీరుణోపైనఁగు, శ్ర వట్పదమున్ రొదసేయు, జీవితే
శ్వరుడు కురంగటన్ నిలిచె, శ్ర వారలు సిద్ధరసుల్, సుమాస్త్రుడా
దరమునవైద్యుడై మనుచు, దన్వి శ్ర కుర్రామయ మెట్లునిల్వనా?

చేటుఁడు

సంధానచతురశ్చేటః యథా

శ్లో. సా చన్ద్రస్సున్దరముఖీ సచ నందనూను
రైవాన్నికుఞ్జభవనం సముపాజగామ
అత్రాస్తరే సహచర స్తరణౌ కఠోరే
పానీయపానకపటేన సరః ప్రతస్థే.

నాయికా నాయకుల కనుసంధానము చేయుటయందు నేర్పరి చేటుఁడు.

గీ. దైవవశమున రాధయు శ దానవారి
యీరమును జేర నంతలో శ వారిజాపు
కరములు కఠోరమై పర్వసరసికేగె
సహచరుఁడు నీరుద్రాపు మిశ్రమ గడంగి.

విదూషకుఁడు

అంగాది జైకృతైర్హాస్యకారీ విదూషకః, యథా

శ్లో. ఆనీయ నీరజముఖీం శయనోపకణ్ఠ,
ముత్కణ్ఠితోఽస్మి కుచకఞ్చుక మోచనాయ;
అత్రాస్తరే ముహూరకారి విదూషకేణ
ప్రాతస్తన స్తరుణకుక్కుట కణ్ఠనాదః.

గీ. సరసిజాక్షిని నేమెల్ల శ శయ్యజేర్చి
కంచుకవిమోచనోత్కంఠ శ గాల్గుచుండ
నక్కటా! విదూషకుఁ డెంతో శ నక్కజముగ
కూసె వేఱోకఁ డెల్పు కుకకుటపుఁ గూత.

సాత్త్విక భావములు

స్వేదః స్తమోభేద రోమాఞ్చఃస్వరభక్తోఽధవేపః
జైవర్ణ్య మశ్రు ప్రళయ ఇశ్యజ్ఞై సాత్త్వికామతాః

చెమట మానుపాటు గగుర్పాటు గద్గదస్వరము వడఁకు జలజలబాటుట, కం
ఠి నీరు ఇంద్రియ వ్యాపారకూన్యత, యను నెనిమిదియు సాత్త్విక భావములని యెఱుంగ
వలయును.

శ్లో. భేదోవాచి, దృశోర్జలం, కుచతటే స్వేదః, ప్రకమ్పాఽధరే,
పాండు ర్గణ్డతటే తనోచ పులకవాగ్రతో, లయశ్చేతసి,

అలస్యం నయన ద్వయే, చరణయో స్తమ్భ స్సముజ్జమ్భతే,
తత్కిం రాజవధే వ్రజేన్ద్రతనయః కృష్ణస్వయాఽఽలోకితః.

సీ. పల్కులగద్గద శ స్వరముప్పతిల్లెను

నయసంబులను నీరు శ బయలువెడలె

స్వేదంబు కుచసీమఁ శ జెలువారెనెంతయు

నధరంబునన్నించె శ నదరుపాటు

గండస్థలంబులఁ శ బొండిమ మజ్జెను

మేనెల్లఁ బులకలు శ గానిపించె

ఱిచ్చపాటొదవెను శ నెచ్చునెమ్మదియందుఁ

గనుదోయి నలనత్వ శ మెనసెగరము

గీ. పాదములయందు మ్రాన్పాటు శ ప్రబలిపోయె

రాజవధమున నెండేని శ వ్రజగణేశ

పుత్తుడొ నల్ల శ్రీకృష్ణమూర్తి దివ్య

దర్శనంబయ్యెనో నీకుఁ శ దరుణి! చెవుమ.

శృం గా ర ర న ని రూ ప ణ మ్

రతిస్థాయిభావ శృంగారః, సద్వివిధః సంభోగో విప్రలమ్భశ్చ

రతియనఁగా సంభోగ విషయ కేచ్ఛారూప చిత్తవృత్తి విశేషము. అదిదేనికి

స్థాయిభావమో యదిశృంగారము. అశృంగారము సంభోగమనియు; విప్రలంభమనియు
రెండుతెఱుగులని తెలియనగును.

న ం భో గ ము

విలాసిలో స్వయంక్రయో ర్దర్శన స్పర్శనాది స్సంభోగః; యథా

శ్లో. వియతి విలోలతి జలద

స్థలతి విధుశ్చలతి కూజతి కపోతః

నిష్పతతి తారకాతతి

రానోళతి వీచి రమరవాహిన్యాః

ఒకచో సమావేశమయిన విలాసవతులగు నాయికా నాయకుల దర్శనాదికము
సంభోగమనఁ బరఁగు చున్నది. ఎట్లన

గీ. గగనమెంతయు నసియాడఁ శ గంధరమ్ము

జాతె విధుమండలమ్ము నం శ చలనమొండె

బావురాల గూసె దారకల్ శ పతన మొందె

నిట్టనట్టాగఁ జొచ్చె మి శ న్నేటియలలు.

వి ప్ర ల ం భ ము

కారణవిశేషేణ తయో ర్విశేషో విప్రలవ్యభి, యథా
శ్లో. పాద్యుర్భూతే నవజలధరే త్వత్పథం ద్రష్టుకామాః
ప్రాణాః పక్ష్యైరుహదళదృశః కణ్ఠదేశం ప్రయాన్తి
అన్యత్ కింవా తవ ముఖవిధుం ద్రష్టు ముష్డీయ గన్తుం
వక్షః పక్షం సృజతి బిసినీవల్లవస్య చ్చలేన.

కారణవిశేషముచే నాయరుపురకును నెడఁబాటు తటస్థించెనేని విప్రలంభ
శృంగార మనఁబడును. ఉదా.

మ. నవమేఘోదయవేశఁ ద్వత్పథము గానంబోయె బద్మాక్షి ప్రా
ణవితానంబటు కంఠదేశముఁ కన్యంబొండునే దెల్పెదన్
భవదాస్యేందునిఁ జూడఁగా నెగిరిపోవన్ వక్ష మంభోజప
ల్లవదంభంబున సృష్టిచేసికొనె లీరలన్ రెండు పక్షంబులన్.

• వి ప్ర ల ం భా వ స్థ లు

విప్రలవ్యేచాభిలాష చింతా స్మృతి గుణకీర్తనో ద్వేగప్రలాపోన్మాద వ్యాధి
జడతా నిధనాని దశావస్థా భవన్తి

అ భి లా ష

తత్సంగమేచ్ఛావస్థిలాషః, యథా

శ్లో. తస్యాం సుతను సరస్యాం

చేతో నయనంచ నిష్పతితమ్,

చేతో గురు వినిమగ్నం,

లఘు నయనం సంప్లుతం భ్రమతి.

విప్రలంభావస్థయందును అభిలాష, చింత, స్మృతి, గుణకీర్తనము, ఉద్వేగము, ప్రలాపము, ఉన్మాదము, ప్యాధి, జడత, నిధనము, అనియెడి యవస్థలు పదియని యెఱుంగవలెను. అపది యవస్థలలో సంగమాభిలాష యభిలాష యనఁబడును.

గీ. పడియె హృదయమ్ము నయనమూర్త పడఁతికొలన

మునిఁగిపోయెను భారమారటను మనమ్ము

ఇంక నయనము లాఘవ శ మ్రొనయు కతన

నచ్చటనె తేలుచుం దిరు శ గాడఁజొచ్చె.

చింత

సందర్శన సంతోషయోః ప్రకార జిజ్ఞాసా చింతా యథా

శ్లో. మయా విధేయో ముహు రద్య తస్మిన్

కుజ్ఞోపకంఠే కలకంఠనాదః

రాధా మధో ర్విభ్రమ మావహస్తీ

కుర్వీత నేతోత్పల తోరణాని.

సందర్శన సంతోషములను గుఱించిన విచారణ చింతయనఁబడును.

గీ. ఇపుడు పొదరింటి చెంగటి శ కేగి నేను

గూయవలెఁ గూఁతఁ బలుమాఱు శ కోకిలవలె

రాధ మధుమాసవిభ్రమ శ భ్రమ వహించి

నయనములచే దొంగలతోరణములు గట్టు.

స్మృతి

ప్రియాశ్రిత చేష్టాద్యద్బోధిత సంస్కార జన్యం జ్ఞానం స్మృతిః.

శ్లో. రామో లక్ష్మణాద్భిర్దుఃఖచకితో నావిష్కరోతి వృథాం,

శ్వాసం నోష్ణతరం జహాతి, నలిలం ధత్తే న వా చక్షుషోః,

వాతావర్త వివర్తమాన దహన క్రూరై రనజ్ల జ్వరైః

త్రామః కం తు విదేహరాజతనయాం భూయస్స్మరకవర్తతే.

తన ప్రియురాలి చేష్టాదులచే గలిగిన సంస్కారము వలనఁ బుట్టిన జ్ఞానము స్మృతియనఁబడును. (అనఁగాఁ బ్రియాచేష్టాదులను జ్ఞప్తి చేసు కొనుట స్మృతి యని భావము.

మ. చిరవశాదుఃఖమునక గలంగియు బయల్ శ సేయండు దానావ్యధక మఱి యుష్ణంబగు శ్వాసముక విడఁడు కంఠలక నీరు పెట్టండు ప య్యరసుశ్శ్మక బయలంటు చిచ్చుగతి నూ శ టాడించు కామార్తులక గరముక జిక్కి-స్మరించు రాముఁడెపుడుక శ సౌమిత్రి భూవుత్తికక.

విరహే కాంతావిషయక ప్రశంసా ప్రతిపాదనం గుణకీర్తనమ్ తద్యథా

విరహ వేదనా సమయమునందుఁ గాంతనుగూర్చినస్మృతి గుణకీర్తనము.

శ్లో. స్పర్శ స్తనతటస్పర్శో, వీక్షణం వక్త్రవీక్షణమ్

తస్యైః కేళికథాలాప, సమయ స్సమయ స్సఖే.

గీ. సతత తత్కుచ స్పర్శమే శ స్పర్శమగును

వీక్షణంబనఁ దన్ముఖ శ వీక్షణంబ

సమయ మన్ననొ తత్కేళి శ సత్కథాపృ
సంగ సమయంబె నిక్కంబు శ సంగడీడ!

ఉ ద్వే గ ము

కామక్షేత్ర జనిత సకల విషయ హేయతా జ్ఞానముద్వేగః, యథా
శ్లో. గరళదుక్రమకస్త మిన్ద్రుబిమ్బుం, కరుణావారిజ వారణోవనస్తః,
రజసీ స్మరభూపతేః కృపాణీ, కరణీయం కిమతః పరం విధాతః.

మదనబాధల వలన సకల పదార్థములయందుఁ దృజింపవలెననెడి బుద్ధి యుద
యించుట యుద్వేగము, అదియెట్లన.

గీ. ఇందుబింబంబు విషవృక్ష శ కందమాయె
నల వసంతుఁడు కరుణాబ్జ శ హస్తీమాయె
సంగజప్రభు కరవాల శ మాయె తేయి
ఇంతకున్మించి చేసెద శ వేమిధాత?

ప్ర లా ప ము

ప్రియాశ్రిత కాల్పనిక వ్యవహారః ప్రలాపః, యథా

శ్లో. అద్విసంపేక్షణం చక్షు, రద్విసమ్మేళనం మనః,
అద్విసంస్పర్శనః పాణి రద్యమే కింకరివ్యతి?

ప్రియసుగూర్చిన కల్పిత వ్యవహారము ప్రలాపము, ఉదాహరణము

గీ. కన్నురెండవ వస్తువు శ గానఁబోదు
మనము మఱియొక్క వస్తువు శ మరఁగఁబోదు
చేయి వేటువస్తువును స్పృశ శింపఁబోదు;
ఇంక నిర్వాహ మెట్టులో శ యెఱుంగనేను

ఉ న్మా ద ము

ఔత్సుక్యసంతా పాదికృత మనోవిపర్యాస సముత్థప్రియాశ్రిత వృథావ్యాపార
ఉన్మాదః, స వ్యాపారః కాయికో వాచిక శ్చేతి ద్వివిధః,

శ్లో. ప్రతిఫల.మమృతాంశోః ప్రేక్ష్య కాంతో, మృగాక్ష్యా .
ముఖమితి పరిహాసం కర్తు మభ్యుద్యతోఽభూత్
అథ శిథిలిత వాచో మాన మాశబ్ద్య తస్యాః
స్పృశతి పులకభాజా పాణిపక్ష్మేరుహేణ.

నాయికా సమాగమముయొక్క కాలవిలంబము నోర్వలేక యందువలనఁ గలిగిన జ్వరాది బాధలచే నేర్పడిన చిత్తశైకల్యము వలనఁ గల్గిన భార్యాసంబంధమైన వ్యర్థ ప్రసంగ మున్నాదము. ఆది కాయికమనియు వాచికమనియు రెండువిధముల వ్యవహరింపఁబడుచున్నది.

మ. అమృతాంశు ప్రతిబింబమున్ గనుచుఁ గాంతాస్యంబటంచాత్మవే
క్ష మెయిక్ హాస్య మొనర్ప నద్ది యొకవారకన్యంబైన మాతాడమిన్
భ్రమ శంకించెను మౌనమున్ గొనియె నానారీవతంసం బటం
చు మదిన్ దాఁకె గగుర్చుచెందిన సురోశ్చుల్ గల్గహస్తంబునన్.

వా చి క ము న కు డి దా

శ్లో. కిం రే విధో మృగదృశో ముఖ మద్వితీయం;
కందర్ప దృవ్యసి దృగమ్ముఖ మన్య దేవ;
ర్ఘంకార మావహసి భృజ్ తను ర్నతాదృక్;
కర్మాణి ధి జ్ఞు పున రీదృశ మీక్షణీయమ్.

మ హరిణాక్షీముఖ మద్వితీయ మవురా శ్చ యజ్ఞారి! భావోద్భవా
గరువంబేటికిఁ బొందెదోయి? వినుమా! శ్చ కాంతాసునేత్రాబ్జముల్
మఱి వేఱొ; భ్రమరంబ! నేయకుము యుగపర్వముంకృతుల్, గాదు నా
తరుణీరత్నముకాయ మట్టి దిసిచేతల్ మానుఁ డీ దృక్షముల్.

వ్యా ధి

మదన వేదనా సముత్థ సంతాపకార్యాదిదోషా వ్యాధిః యథా

శ్లో. కోదణ్డం విశిఖో మనో నివసతిః కామస్య, తస్యా అపి
భూవల్లీ నయనాశ్చలం మనసి తే వాన స్స మున్మీలతి;
ఇత్థం సామ్యవిధౌ తయోః ప్రభవతి; స్వామిన్ స్తథా స్నిహ్యతాం
తన్వానా తనుతాం క్రమా దతనుతాం నైవా యథా గచ్ఛతి

మదన బాధచేతఁ గల్గిన సంతాపజ్వరము; కృశించుట మొదలగు దోషములు
వ్యాధియనఁబడును.

చ. మనముననుంట విల్లిషువు శ్చ మారునకుఁ గల; వింక భూలతల్,
కనుఁగొన, నీమనంబునను శ్చ గాపురమున్ సతికేబ్బె; నితైఱం
గున సతికిఁ గుమాస్త్రనకుఁ గూడెనుసావ.ము; స్వామి! యీకృశాం
గిని సతనుత్వ మొందనటు శ్చ కేవలమైత్రీని నింపి పోవుమా!

జ డ త

విరహావ్యధామాత్రే వేద్య జీవనావస్థానం జడతా, యథా

శ్లో. పాణి ర్నిరవకజ్వలాః, స్తనతటీ నిమ్మమ్పమానాంశుకా,
దృష్టి ర్నిశ్చలతారకా, సమభవ నిస్తాణ్డవం కుణ్డలమ్,
క శ్చిత్రార్పితయా సమం కృతశతో ర్భేదోభవే, నోన్మయది
త్వన్నామశ్రీవణేన కోఽపి పులకారమ్భ స్సముజ్జృమ్భతే.

పాణిమున్నదని విరహవేదనచేత మాత్రే మే తెలియు నవస్థ జడత.

చ. కదలవు, మ్రోయ వాపె కరకంకణముల్; కుచసీమఁబైటయున్
జెదరదు, చూపు నిశ్చల కళసినిక యా, రవకమ్మ నాట్యం
పదగన, దిట్టికార్యపుట్రవస్థను నీదగు పేరు విటచే
బొదలదయేని గగ్గరువు శ బోటికి బొమ్మగు భేదమేమగున్.

ద ర్శ న ము

స్వప్న చిత్రసాక్షాదృజేన దర్శనం త్రిధా.

శ్లో. ముక్తాహారం నచకుచగిరేః, కజ్జలం నైవహస్తాత్,
కర్ణా త్వస్త్వైర్భరణమపివా, సీతవాన్; నైవతావత్
అద్య స్వప్నే వకుళముకుళం భూషణం సందధానః
కోఽయం వోరో హృదయ మహరత్ తన్వి తం సప్రతీమః.

స్వప్నమునఁ జూచుట చిత్రరూపునఁ జూచుట ప్రత్యక్షమునఁ జూచుట యని
దర్శనము త్రివిధము.

చ స్తనగిరి హారమున్ శుత్రుల శ స్వర్ణపు భూషణ హస్త కంకణం
బును గయికోడు దాబూగడర మొగ్గను భూషణ దాల్చి స్వప్నము
దునఁ గనవచ్చి ముచ్చిలెను శ దొంగయొకండు మదంతరంగమున్
వనరుహనేత్ర యాఘనుఁడైవంజొ యెఱుంగ మొకింతయేనియున్.

చిత్రదర్శనమునకు, ఉదా.

శ్లో. నీవీ హారే, దురసిజం విలిఖే న్నఖేన,
దస్తచ్చదం చ దశనేన దశే. దకస్మాత్,
ఇత్థం పటే విలిఖితం దయితం విలోక్య
బాలా పురేవ నజహర విహర శజ్జామ్.

గీ. చిత్రలిఖతునిఁ బతిని వీక్షించి చెలువ
వాతెరం గంటుఁగొను నెల శవంకలూన్పుఁ
జనుల, నీవినినడలించు శ ననుచు మున్ను
వలెనె, మరునికేళికి భయంభడియె బాల

సా యో ద్ద ర్శ న ము న కు, ఉ దా

శ్లో చేత శ్చచ్ఛలతాం త్యజ; స్త్రియసఖి వ్రీడే; న మాం పీడయ;
భ్రాత, ర్మృచ్ఛ దృశౌ నిమేష, భగవత్ కామ; క్షణంక్షమ్యతామ్
బర్హం మూర్ధని, కర్ణయోః కువలయం, వంశం దధానః కరే
సోఽయం లోచనగోచరో భవతి మే దామోదర స్సుందరః

చ. శిరమునబింఘమున్ శుశ్రుతులఁ శ జెన్నగు కల్వయుఁ జేతవేణువున్
సరగ ధరించి నుందరుఁడు శ నాకగుపించుచునుండఁ గృష్ణుఁడే.
క్షైట మనమా! చలింపకుమ శ తిప్పలు పెట్టకు నన్ను వ్రీడ సో
దరుఁడ నిమేష! వీడుకకశదమ్ము లనంగ నిమేషమోర్పుమా.

పా తాం త ర ము

నీ చిత్తమా! నీకింక శ నేవలుచేసెదఁ
జంచలత్వము వీడు శ కొంచెమివుడు
బహుభంగులను నీవు శ బాధింపఁజొకమ్మ
చిన్నతనము చేతఁ శ జెలియ! వ్రీడ!
నేత్రింబులనువీడి శ నివసింపుమెందైన
నన్నయోయి నిమేష! శ మిన్న కివుడు
స్వామి! మనోభవా! శ క్షణకాలమోపికఁ
బట్టి యేచకుమయ్య శ ప్రణతు లిడెద.

గీ. శిరమునందునఁ బింఘంబుఁ శ జేత మురళి
చెవిని నుత్పలమును దాల్చి శ చెన్నుమీఱ
నందముల కిక్కయైన గోరవిందుడఁడుగో
కనులఁ గనుపడుచున్నాఁడు శ కటవుదీర.

శ్లో. మాధ్వీక స్యంద సందోహ సుందరీం రసమృజ్జరీం
కుర్వన్త కవయః కర్ణభూషణం కృపయా మమ.

గీ. మధురసస్యంద నందోహ శ మంజులంబు
మామకము రసమంజరికా శ మానకపుడు
కర్ణభూషగ ధరియింతు శ గాత సతము
నవరస రసాను భూతుతా శ కవులు కరుణ.

శ్లో. తాతోయస్య గణేశ్వరః కవికులాలజ్ఞాన చూడామణి,
దేశోయస్య విదర్భభూ స్సురనర్మల్లలోలకిరీఠితా
పద్యేన న్యకృతేన తేన కవినా శ్రీభానునా యోజితా
వాగ్దేవీపుత్ర పారిజాత కలికా స్పర్ధాకరీ మజ్జరీ.

చ. కవికులశేఖరం డెవని శ గాదిలితండి గణేశ్వరుం; డెవా
నివసతి, పోల్లనత్సురధునీ ఝరపూత విదర్భదేశ; మా
సువిదితుడైన భానుకవి శ శ్లోకములకా గ్రధియించె, భారతీ
శ్రీవణ సుపారిజాత విలసదగ్రీవ మంజరిక గేరుమంజరికా.

ఇ ది

శ్రీజగదీశ్వరీ చరణారవింద, మకరంద రసాస్వాద నేందిందిర
శ్రీమద్రాజ రాజేశ్వరీ స్మరణోపలబ్ధ ప్రసాద కవితా
వైభవామరవాద్యన్వవాయ నరసాంబికా సోమ
పీఠినీ వేంకటప్పయజ్ఞతనూజాత హరితన
గోత్ర పవిత్ర శ్రీనీలకంఠ యజ్ఞ
ప్రణీతాంధ్ర రసమంజరి.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ

త ప్పొ ప్పు ల ప ట్టి క

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
1	20	వ్యాసజ	వ్యాసజ
2	28	యాననా	యావనా
4	6	క్రోడీ	క్రోడే
	14	శ్లో	శ్లో
	21	ధైర్య	ధైర్య
5	2	ప్రశంస	ప్రసక్తి
	12	గావున	కావున
6	15	నదిధీర	నదియధీర
	35	ప్రజతో	ప్రజతో
8	19	ప్రొష్ఠి	ప్రొష్ఠీ
	23	ద్వగ్వి	ద్వగ్వి
	29	విహిత	వివాహిత.
10	14	బరశీయ	బరశీయ
19	9	భర్తృ	భర్తృ
	15	దెన్న	దెన్న
35	13	స్ఫూర్తి	స్ఫూర్జ
	25	ముగ్ధ	ముగ్ధ
37	5	గూడివ	గూడిన
39	30	భిదీయదే	భిదీయతే
40	6	మధ్యమ	మధ్యమ
49	21	తెఱవకు	తెఱవకు;
50	13	స్ఫూర్తి	స్ఫూర్తి
55	20	భావము	భావము)
5	2,3 సవరణ	బట్టుననియెంచి నిద్ర) వో+పంగ మానఁ దోచుకయె లేమతికమక+తో మెలంగె	
7	4	మగు	మంజా
23	16	జెప్పమానంగలేదు వచింపలేదు	
34	10	లకిల	కిలను
49	21	తెఱవకు	తెఱవకు;